

אחדות

XXX. ÉVFOLYAM, 132. SZÁM • 2020. JÚLIUS • 500 Ft
5780. TÁMUZ • ב"ה • תמוז תש"פ

egység

ירחון יהדות הונגריה

MAGYAR ZSIDÓK LAPJA • EGYSÉGES MAGYARORSZÁGI IZRAELITA HITKÖZSÉG

MIÉRT JOBB IZRAELI TEMETŐBEN NYUGODNI?

Az elhallgattatás kultúrája

Steiner Zsófia publicisztikája

„Mindenki oda szeret járni,
ahol szükség van a jelenlétére”

Interjú KÖVES SLOMÓ rabbival

KEDVES OLVASÓ!

Izrael újra a sajtó érdeklődésének középpontjában áll. Lesz annexió? Nem lesz? Mikor, miért, mekkora terület? Kinek van igaza, aki támogatja, vagy aki ellenzi? Milyen háttérérdekek húzódnak egyik vagy másik döntés mögött? És a másik téma (ami mostanában, úgy tűnik, mintha az egyetlen lenne...) koronavírusból ez már a második hullámuk vagy még az elsőnek se értek a végére? Ki a hibás, a felelőtlen emberek? A felelőtlen kormány? Esetleg az egész nem is igaz, és csak elterelik a figyelmünket?

Bár ebben a számban vigyázó szemünket Izraelre vetjük, nem ezekre a kérdésekre keressük a választ, mégis szem előtt tartjuk őket, a sorok között fel-felbukkannak. Ám ne felejtjük el, hogy nyár van, a három gyászhetet éljük, azt az időszakot, amikor aktuális hírek nélkül is többen gondolunk Izraelre, a szívünk még inkább a Szentföld felé fordul. Böjttel kezdjük meg ezt a háromhetes gyászidőszakot annak emlékére, hogy a várost ostromló római csapatok áttörték Jeruzsálem falait, és böjttel fejezzük be, Tisa böáv napján, év hónap 9-én.

Erről a napról Herman Wouk, magyarul *Én Istenem* címmel megjelent művében a maga félreismerhetetlen stílusában így írt: „Ez a zsidóság Pearl Harbor-i vereségének napja. A babilóniaiak i. e. 586. év 9-én rombolták le Salamon Templomát. 655 évvel később a rómaiak ugyanezen a napon pusztították el a Második Templomot. A zsidóság emlékezetén gyógyíthatatlan sebet ejtett a nemzetet ért két legnagyobb csapás végzetszerű véletlen egybeesése.”

Nagyon nehéz ilyen hosszú idő múltán, évezredek távolából gyászolni valamit, amit elképzelni, felfogni sem tudunk, mégis ez az időszak, amikor saját életünk nehézségeit egy kicsit félretolja népünk nagy vesztesége. Hogy előbbé tegyük Izraelt és felidézzük a Szentélyt, ha csak gondolatban is, de a Szentföldre utazunk. Temetőnkben kóborolunk, a turisták elől rejtett ékkövekre bukkanunk és a frigláda nyomában járva barangoljuk be az országot. Így, ha már odautazni nem is tudunk, legalább a szívünkkel és az elménkkel Jeruzsálem felé fordulhatunk, hiszen, ahogy a zsoltár mondja: „Ha rólad megfedkezem, Jeruzsálem, feledkezzék rólam a jobbam! Tapadjon nyelvem ínyemhez, ha meg nem emlékezem rólad, ha föl nem emelem Jeruzsálemet örömöm tetejére!” (*Zsoltárok* 137.)

Előfizetés:
www.fizetes.zsido.com

Újságunk korábbi lapszámait a
www.zsido.com/egység
oldalon találja meg elektronikus formában.

További információért hívja
a **06 1 268 0183**-as telefonszámot.

Steiner Zsófia
főszerkesztő

BORÍTÓ

*Temető az Olajfák hegyén,
középen Avsolom sírjával*

Fotó: Seth Aronstam / Shutterstock.com

egység MAGAZIN

Kiadja a Chábád Lubavits –
Zsidó Nevelési és Oktatási Alapítvány
Achdut magazine is published
by Chabad-Lubavitch
The Jewish Heritage Center of Hungary

1052 Budapest, Károly krt. 20.
Telefon/fax: (+36-1) 268-0183
E-mail: egyseg@zsido.com
Internet: www.zsido.com

FELELŐS KIADÓ:
Oberlander Báruch rabbi

FŐSZERKESZTŐ: Steiner Zsófia

FŐSZERKESZTŐ-HELYETTES: Cseh Viktor

ROVATVEZETŐK: Dénes Anna,
Cseh Viktor, Golubovics Martina

OLVASÓSZERKESZTŐ: Molnár Zsófia

TERVEZŐ-SZERKESZTŐ: Juhász Valéria

ISSN 1217-3223 (nyomtatott)
ISSN 1588-3223 (on-line)

A kiadvány szent szövegek részleteit
és magyarázatait tartalmazza.
Kérjük, ne dobja el!

**AKI FÉL ZSIDÓNAK LENNI,
NEM NYERHET HÁBORÚT**

„Nehéz elvárni egy olyan zsidótól, aki fél kimutatni a zsidó büszkeséget, hogy éppen ő álljon ki az igazságért, amikor egy politikai ellenfelével kerül szembe vagy más országok képviselőivel kezd egyeztetésekre.”

5. oldal

22. oldal

„MINDENKI ODA SZERET
JÁRNI, AHOL SZÜKSÉG VAN
A JELENLÉTERE”

„Az előttünk álló tíz év talán
legfontosabb feladata
a kisközösségek létrehozása.”

SMÚZ

- 21 A főszerkesztő levele
A három gyászhé
- 41 Hírek

REBBE

- 51 Aki fél zsidónak lenni,
nem nyerhet háborút

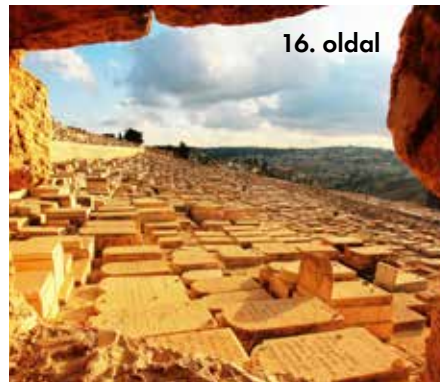
HOHMECOLÓ

- 81 Rendhagyó országjárás:
mit látott a frigyláda
Izraelben?
- 121 A Siratófal kistestvére:
a Kis Kótel
Naftali Deutsch írása
- 141 A Siratófal élővilága
Chana Deutsch írása
- 151 Nekropolisz Jeruzsálemben

JIDDISKÁJT

- 161 Miért jobb izraeli
temetőben nyugodni? 1. rész
Oberlander Báruch rabbi írása

16. oldal

**MIÉRT JOBB IZRAELI
TEMETŐBEN NYUGODNI?**

„A vitának maga a stolini rebbe
vetett véget azzal, hogy többször
egymás után megjelent lányának
álmában és nyomatékosan kérte,
hogy vigyék őt át Izraelbe.”

KILE

- 201 Digitális oktatás a gyakorlatban
Megyeri András Jonatán írása
- 221 „Mindenki oda szeret járni,
ahol szükség van a jelenlétére”
Interjú Köves Szmó rabbi
- 261 Az emberszeretet
„Lajtába öntve”
A Pesti Hevra Kadisa Amerikai
úti intézményei – 2. rész
Cseh Viktor írása
- 291 Maimonidész Misné Torá törvény-
könyve: egy nap, egy fejezet

MISPÓHE

- 321 Belecsapunk a lecsóba!
Dénes Anna írása

ÉCESZGÉBER

- 301 Az elhallgattatás kultúrája
Steiner Zsófia írása
- 341 A Siratófal galambjának meséje
Dénes Anna meséje

Aki fél zsidónak lenni, nem nyerhet háborút

Isten kegyelméből
Tévét hónap újholdja, 5734 [1973. december 26.]
Brooklyn, N.Y.

Üdvözet és áldás,
Megkaptam december 24-én keltezett levelét. Megle-
pődtem azon, hogy minden jel szerint rosszul tájékoz-
tatták azokban az ügyekben, melyekről írt.

NEM MINDENT LEHET VISSZAFORDÍTANI

A dolgok rendjéből fakadóan szinte teljességgel lehe-
tetlen visszafordítani az árapályt, vagyis a döntéshozók
olyan helyzetet teremtettek, melyben már nincs lehetősé-
g minden olyan ígéret visszavonására, mint például a
területek visszaszolgáltatása stb.

Ez most nem a megfelelő hely arra, hogy elmerüljünk
egy ilyen fájdalmas és tragikus ügy részleteiben.

Talán ismert ön előtt az a jogi kifejezés, mely a Tóra-
ból (a Talmudból) ered: „Saját akaratóból kezdte el,
de kényszer hatása alatt fejezte be”. A jelenlegi helyzet
elérte a „kényszer” állapotát. Akkor lehetett volna ezt
még elkerülni, amikor tiltakozni kezdtem (természe-
sen nem a sajtón keresztül), rögtön a hatnapos háború
után, amikor a döntéshozók gyorsan követeket küldtek
Washingtonba, hogy biztosítsanak mindenkit arról,
hogy készek visszaszolgáltatni bizonyos területeket
és nyitottak a tárgyalásokra stb. Ez volt az a bizonyos
„saját akaratóból kezdte” helyzet, mely a jelenlegi szit-
uációt eredményezte.

Senki sem tudja megmondani, hogy mit hoz a jövő.
Mi azonban csodáktól függő nép vagyunk. Valójában
az egész fennmaradásunk, az ellenséges világban léte-
ző kis nemzet fennmaradása valóságos csoda. Amikor
pedig közvetlenül a hatnapos háború után felmerültek
a területi kompromisszumok és ezt az arabok elutasít-
tották, szintén csoda volt. Még ennél is nagyobb csoda
volt, amikor a jom kipuri háború alatt az egyiptomiak
legalább százezer, de feltételezhetően még annál is több
katonával átlépték a Szezi-csatornát, majd mindössze
néhány kilométerrel a csatornától keletre ok nélkül meg-
álltak, miközben szabadon vonulhattak volna tovább.
Sajnálatos módon mindkét alkalommal kihasználatlan-
ul hagyták ezeket a nagyszerű, csodáktól övezett lehe-
tőségeket, de nem szeretnék olyan ügyeket részletezni,
melyek nem vetnek jó fényt zsidó embertársainkra.

ERŐSÍTENI A KAPCSOLATOT ISTENNEL

Ha a praktikus dolgokat nézzük, melyekkel egy zsidó
segítséget nyújthat a jelenlegi helyzetben, van valami,

ami sajnálatos módon feledésbe merül, ugyanúgy, mint
a háború legkritikusabb napjaiban megnyilvánult isteni
beavatkozás ténye, s ez a zsidók és a Szináj-hegyen
kapott Tóra közötti kapcsolat erősítése, melytől Isten
választott népévé váltunk. Emiatt nem kellene szégyen-
keznünk. Vannak olyanok, akik félreértik a kiválasztott-
ságot és sovinizta módon előjogként értelmezik, ám
velük ellentétben elmondhatjuk, hogy ez elsősorban
kötelezettséget és feladatot jelent, hogy az egész világ
számára példát mutató mintanép váljon belőlünk, mely
a szellemet helyezi az anyag elé, a spiritualitást a materi-
alizmus elé, a lelket a test elé és melynek az a küldetése,
hogy „a népek fénye” legyen (*Jesájá* 42:6.).

A Tóra az ehhez szükséges életet és viselkedést írja
elő, mely elősegíti a helyes gondolkodás és a megfelelő
világnézet kialakulását. Az effajta élet megerősíti továb-
bá a zsidók önbizalmát, éljenek bárhol is, és képessé
teszi őket, hogy elfeledjék a kisebbségi komplexusukat,
és ne kerüljenek a nem zsidó eszmék és ideológiák ha-
tása alá. Szomorú, amikor egy zsidó ahelyett, hogy élő
példaképként állna a nem zsidók előtt, éppen a nem
zsidókat akarja utánózni, elutasítva az „élő vizek forrá-
sát”, azaz a zsidó Tórát és hagyományt.

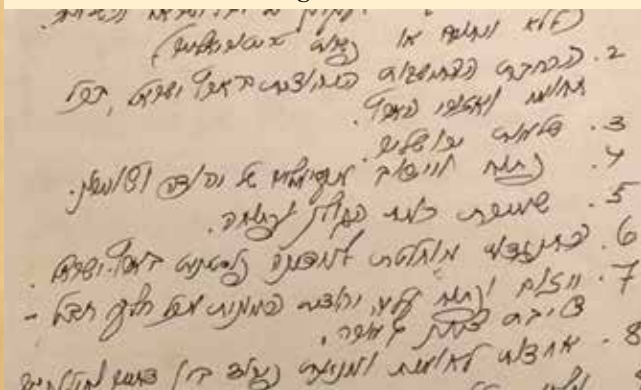
HINNÜNK IS KELL AZ IGAZUNKBAN

Nyilván felesleges éppen önnek, az orvosnak elmagya-
rázni a dolog pszichológiai vetületét, ami annyira fon-
tos, amikor konfliktusra kerül sor két ellenséges oldal
között. Amikor egy egyik fél azt látja, hogy ellenfele
spirituálisan és pszichológiailag is erős és önbizalom-

MIBEN ÉRTETT EGYET JICCHÁK SAMIR A REBBÉVEL?

Rengeteg hasonlóságra derült fény a Rebbe és Jicchák Sámir alapelvei között. Egyikük sem hitt a területi engedményekben.

Michal Diamant, Jicchák Sámir (1915–2012) egykori izraeli miniszterelnök unokája megosztotta a világgal nagyapja kézzel írt listáját, melyben alapelveit sorolja fel. „Ezen a héten emlékezünk meg nagyapám, Izrael hetedik miniszterelnöke elhunytának nyolcadik évfordulójáról. Nagyapám sokat írt. Mindig volt egy kis notesz a keze ügyében, ahová feljegyezte az emlékeztetőit és a gondolatait. Ezek között találtam rá erre a lapra, ahová azokat az alapelveket írta le, melyekben hitt és melyek meghatározták a cselekedeteit” – írta Diamant a Twitteren megosztott dokumentum mellé.

Sámir két alkalommal, 1983 és 1984, illetve 1986 és 1992 között vezette a zsidó államot. Izrael függetlenségének kikiáltása előtt a Lechi nevű, radikális mozgalomban harcolt a brit elnyomás és az arab terror ellen. Később a Moszadban töltött el egy évtizedet, majd a Likud párt tagjaként a Kneszet képviselője és elnöke lett, továbbá külügyminiszterként is szolgált.

Sámir nagy tisztelője volt a Lubavicsi Rebbének, akivel gyakran konzultált és akit többször személyesen is meglátogatott. Nem véletlen tehát, hogy az alább olvasható alapelvek igen szoros hasonlóságot mutatnak a Rebbe Izraelről alkotott felfogásával.

1. Hűség Izrael teljes területéhez (engedmények vagy területi kompromisszumok nélkül).
2. A zsidó települések kiterjesztése Izrael földjén, az ország minden egyes vidékén.
3. Jeruzsálem egységének megőrzése.
4. A júdeai és somroni települések maximális fejlesztése.
5. A Golán-fennsík védelme és fejlesztése.
6. Egy Izrael földjén meglapítandó palesztin állam határozott visszautasítása.
7. A bevándorlás ösztönzése és elősegítése a világ minden tájáról – a Cionba való teljes visszatérés.
8. Nemzeti egység, a vallásos és szekuláris polgárok közötti szakadás megakadályozása.
9. Az oslói szerződés határozott visszautasítása, egészen annak teljes felbontásáig.

mal teli, továbbá meg van győződve saját igazáról és nem gyakorol rá hatást a másik fél, azaz nem hajlik meg a nem zsidók előtt a fent említett kisebbségi komplexusa miatt, akkor a legjobb úton halad, hogy elejét vegye a háborúknak, legyen az átfogó hadművelet vagy terrorakciók sorozata.

Nehéz elvárni egy olyan zsidótól, aki a magánéletben, akár otthon, akár a külvilágban fél kimutatni a zsidó büszkeséget, aki a könyvtárát nem zsidó kötetekkel tölti fel, aki úgy neveli a gyermekeit, hogy amikor azok az utcán sétálnak, bizonyosan ne látszódjanak zsidónak, hogy éppen ő álljon ki az igazságért, amikor egy politikai ellenfelével kerül szembe vagy más országok képviselőivel kezd egyeztetésekbe.

Vajon egy ilyen zsidó képes legalább egyenlőnek tekinteni magát a nem zsidó ellenfelével egy konfliktushelyzet során, miközben egész életében szolgálisan próbálta utánozni a nem zsidókat és a nem zsidó életformát? Vegyen fel bármilyen álarcot, próbáljon bárhogy is színlelni, az ellenfelét nem tévesztheti meg.

TENNI KELL A SKIZOFRÉN OKTATÁS ELLEN

Ugyanez igaz a zsidó gyermekek oktatásával kapcsolatban is, akiket a világ különböző nemzeteinek kultúrája alapján nevelnek és a zsidó tradíciónak a legjobb esetben is csak a második hely jut, ha egyáltalán megjelenik. Vajon büszke zsidók válnak-e ezekből a gyermekekből, akik hűek a hagyományaikhoz és képesek megóvni azokat? Zárójelben megjegyezném, hogy az egyik legnagyobb csoda, melynek tanúi lehetünk, nem más, mint az, hogy az Izrael földjén élő zsidó fiatalok jelentős része bár sajnálatos módon nem kap zsidó nevelést és azt tanítják nekik, hogy az idegen kultúra magasabb rendű, mint saját zsidó örökségük, a kritikus pillanatokban mégsem rettennek meg az erőfölényben lévő ellenségtől, hanem különleges bátorsággal állnak ki magukért. Gyorsan megértik, sokkal gyorsabban, mint az idősebb generáció tagjai közül sokan, hogy Isten láthatóan közbeavatkozik az érdekükben, és a fiatalokra jellemző őszinteséggel és komolysággal levonják a megfelelő tanulságokat. Ezt a a Szentföldet védelmezők között megfigyelhető, újjászülető vallásosság is alátámasztja. Csak remélhetjük, hogy a bennük lévő inspiráció egyre több megerősítést kap és nem hagyják kárba veszni.

Amikor egy olyan téma kerül szóba, mely mind az író, mind az olvasó kedvére van, érdemes bővebben kifejteni. Mivel azonban ez a téma éppen az ellenkező hatást váltaná ki, inkább rövidegre fogom. Ezzel együtt hiszem, hogy kielégítő lesz egy olyan háttérű ember számára, mint ön, és képes lesz mindazzal a befolyással és energiával, melyet az Örökkévaló önnek adott, mindent megtenni a tórahú zsidó oktatás megerősítése érdekében, a közvetlen környezetében és minden más helyen is, ahol megfordul. Tenni kell az oly sok zsidó gyereket érintő skizofrén oktatás ellen, mely a mindennapjaik egy apró részére redukálja a zsidó identitásukat, vagy arra a három napra, amikor a szüleik ráveszik magukat,

hogy elmenjenek a zsinagógába, imádkozzanak és közösséget vállaljanak a többi zsidóval.

A mai világban minden zsidó, legyen férfi vagy nő, fiatal vagy öreg, éljen a Szentföldön vagy a diaszpórában, képes és köteles tenni valamit. Ha valaki azt gondolná, hogy mit tehet egy ember önmagában, vagy mit ér egyetlen cselekedet, értse meg, hogy olyan világban és korszakban élünk, ahol folyamatosan bizonyítást nyer, hogy egy kis dolog vagy tett is óriási hatást eredményezhet. Jelen esetben pedig ez a hatás a zsidó nép számára hozhat nagy eredményeket, éljenek bárhol, beleértve a Szentföldet is, mely levelünk témája.

A ZSIDÓK EREJE A TÓRÁBAN REJLIK

Végezetül egy megjegyzés, a közelmúltban ünnepelt Hanuka kapcsán. A hanukai események meglehetősen különösek voltak. Egyfelől a háborút és a csatákat a természet rendje szerint vívták, valódi fegyverekkel, katonai stratégia alapján. A győztes oldalon azonban a fizikailag gyengébbek és kisebb létszámúak álltak, akiket először Mátitjáhu főpap, majd a fia vezetett, és akik felülkerekedtek a hatalmas és erős ellenségén.

Az volna logikus, ha a zsidó nép, melyet a Tóra „bölc és értelmes nemzetnek” hív, a fentiekhez igazodva ünnepelné a Hanukát. Ehhez képest a Hanuka csodáit egy kis gyertya meggyújtásával szimbolizáljuk, melyet a külvilág számára láthatóan lobbantunk fel, hogy ne csak a zsidó otthont, hanem a világot is bevilágítsa, s mindezt a gyertyák számának folyamatos növelésével tesszük, Hanuka minden egyes estéjén.

Ez azt jelképezi és hangsúlyozza, hogy a zsidók ereje a Tóra és a parancsolatok fényében rejlik, mely nemcsak

a saját életüket világítja meg, hanem a világban rejlő sötétséget is. Emiatt vált ez a zsidók egyik legnagyobb és legkedveltebb ünnepévé. Maimonidész, a test és lélek nagy gyógyítója, a saját nemzedékének és a későbbi generációknak egyaránt utat mutató Tévelygők útmutatójának szerzője a következőt írja: „A hanukai gyertyák parancsolata igen kedvelt parancsolat, melyet minden zsidónak kötelessége hűen betartani, hogy közzétegyék a csodát és dicsérjék Istent és hálálkodjanak neki az általa tett csodákért” (*A Chánuká szabályai* 4:12.).

Felesleges mondani, hogy bár egy évben csak nyolcszor lobbantjuk fel Hanuka lángjait, azok üzenete és tanulsága az egész évre érvényes, és arra a különleges küldetésre emlékeztetnek, melyet Isten adott a zsidók számára, az egyetlen Isten, az ő egyetlen Tórájában. Emiatt bizonyos az is, hogy Isten képessé tesz minden zsidót arra, hogy mindennapi életében betöltse küldetését, a tetteiben, a szavaiban és még a gondolataiban is.

Természetesen nem hagyhatom ki a lehetőséget, hogy kifejezzem örömeimet és nagyrabecsülésemet, amiért részt vállal a Chábád tevékenységében a lakóhelyén. Ezt nem csupán segítségnek tekintem, ami az emberek egymásnak nyújtott támogatását jelenti, hanem partneri kapcsolatnak, mely az ön számára épp olyan kamatozó, mint azok számára, akik a támogatást élvezik. Adja az Örökkévaló, hogy az együttműködése ebben az ügyben is egyre csak növekedjen, a hanukai lángok szellemében, ahogy fent említettem.

Áldással,

M. Schweitzer

RENDRAGYÓ ORSZÁGJÁRÁS: mit látott a frigyláda Izraelben?

A Jehosua vezette honfoglalás után a Miskán még hosszú évszázadokon keresztül használatban volt, egészen addig, amíg Salamon király fel nem építette a Bét Hámikdást, a kőből emelt Szentélyt a jeruzsálemi Templom-hegyen. Izraeli vándorlása alatt a sivatagi Hajlék számos helyen táborozott és története nem nélkülözte a kalandos elemeket. Alább ezt az utat követjük nyomon.

NAFTALI DEUTSCH ÍRÁSA

A MISKÁN ÚTJA

„És készítsenek nekem szentélyt, hogy közöttük lakozzam” – rendeli el a sivatagi szentély, a Miskán felépítését az Örökkévaló Mózesnek (2Mózes 25:8.), majd részletes leírást ad annak létrehozásához. A Miskán egyik legkülönösebb jellemzője az volt, hogy – a későbbi, jeruzsálemi Szentéllyel ellentétben – nem kötődött egy bizonyos földrajzi helyhez, hanem könnyen szétszedhető-összerakható, elsősorban fából, állatbőrökből és szőttesekből álló szerkezetének köszönhetően együtt vándorolt a sivatagban bolyongó zsidókkal. Amikor Izrael népe letáborozott valahol, a Hajlék őrzésével és működtetésével megbízott Lévi törzs tagjai felállították a tábor közepén és használatba vették. A továbbindulás előtt azután darabjaira szedték, a berendezési tárgyakat (a frigyládát, az oltárokat, az arany menórát, a szíkenyereket asztalát stb.) előkészítették a szállításra, és magukkal cipelték a következő táborhelyig.

GILGÁL

A honfoglalást követően, miután a nép átkelt a Jordán-folyón, először a Jerikó közelében fekvő Gilgálban táboroztak le és ott állították fel a Hajlékot.

„A nép pedig fölment a Jordánból az első hónap tizedikén, és táboroztak Gilgálban, Jerikó keleti szélén”

– áll Jehosua könyvében (4:19.). Itt tartotta meg Izrael népe az első Peszáchot is az Ígéret Földjén.

A Gilgál helységnév összesen 38 alkalommal szerepel a Bibliában és elsősorban táborítást jelöl, nem egy specifikus települést. Ezek a táborok mind hatalmas emberi lábfejet formáznak, utalva a Tóra egyik mondatára (5Mózes 11:24.):

„Minden hely, ahova lábatok talpa lép, a tiétek lesz, a pusztától és a Libanontól, a folyamtól, a Prát folyamtól a nyugati tengerig legyen a ti határokatok”.

A bevonuló zsidók ezzel a táborformával fejezték ki, hogy birtokba vették az Örökkévaló által nekik adott földet. A régészek összesen öt ilyen helyszínt azonosítottak a honfoglalók útvonalán mentén, a Jordántól a somroni Évál-hegyig. Ezek közül a folyón való átkeléshez legközelebb eső Gilgállal azonosítják a fent idézett mondatban megjelölt helyet, s ezt mind annak földrajzi elhelyezkedése, mint az ott feltárt régészeti leletek megerősítik.

Ez a Gilgál a Jordán-folyó partjától 2-3 km-re nyugatra, a mai Árgámán mosáv közelében helyezkedik el, az Izraelt észak-déli irányban átszelő 90-es főút mellett, félúton Jerikó és Bét Seán között. A feltárások szerint a tábor a korai vaskorban, mintegy 3300 évvel ezelőtt, a bibliai honfoglalás idején hozták létre, és további néhány évszázadon keresztül még használatban maradt.

Gilgál könnyen megközelíthető és látogatható helyszín, bár nem sokan tudnak a létezéséről és turisztikai fejlesztések sem történtek ott. A főút

mellett tábla hívja fel a figyelmet a nevezetességre. A mosáv termőföldjei mellett egy keskeny úton juthatunk el a mintegy 200 x 85 méter alapterületű táborhelyre, melyet alacsony kőfal vesz körül. A jobb lábfej alakját leginkább a tábor melletti domb oldalára felsétálva láthatjuk. E helyszín fontosságát jelzi, hogy a későbbiekben Saul király is használta táborhelyként, és ide hurcolta az Ámálék elleni hadjáratban – az isteni parancs ellenére – zsákmányolt nyájukat. Smuél (Sámuel) próféta itt közölte vele, hogy az Örökkévaló új királyt ültet a helyére, majd itt végezte ki Ágágot, Ámálék királyát.

SILÓ

Izrael népe Gilgálból indult az ország meghódítására. A gyors sikereket követően Jehosua úgy döntött, hogy saját törzse, Efrájim területén helyezze el a Miskánt. A választás Silóra esett, mely már a zsidók érkezése előtt is a környék központi települése volt.

„Egybegyűlt Izrael fainak egész közséje Silóba, és odahelyezték a találkozás sátorát; az ország meghódítva volt részükre”

– találjuk Jehosua könyvében (18:1.).

A Miskán összesen 369 éven keresztül állt e helyen, s így Siló vált a bírák korában laza törzsszövetségként fennálló Izrael nem hivatalos fővárosává, hiszen itt őrizték a frigyládát, itt végezték el a legfontosabb vallási szertartásokat és itt gyűlt össze Izrael egész népe a zarándokünnepek idején. A hosszú pihenő miatt kőfalakat

emeltek, és arra helyezték a Hajlék szövegből készült oldalait.

Mintegy negyven évvel ezelőtt Siló modern izraeli faluként született újjá, közvetlenül a történelmi helyszín, Tel Siló mellett. Pontos elhelyezkedését így határozza meg a *Bírák könyve* (21:19.):

„És mondták: Íme, évről-évre, az Örökkévaló ünnepe van Silóban, mely Bét-Éltől északra van napkeletre azon országúttól, mely fölmegy Bét-Éltől Sechembe és délre Levonától”.

Ha a térképre tekintünk, Silót Jeruzsálemtől 45 km-re északra találjuk, Efrájim zöldellő hegyei között. A mintegy négyezer főnek otthont adó, vallásos település az egyik legősibb szentföldi vándorút, az Izrael középső területén húzódó hegyvidéket átszelő *Derech Háavot* (az ősatyák útja) nyomvonalát követő 60-as főút mellett fekszik. Siló központi zsinagógáját az egykori Hajlékhoz hasonló formában építették fel és berendezési tárgyai is e stílusban készültek.

A község mellett fekvő Tel Silóban látványos régészeti parkot hoztak létre, mely az utóbbi években jelentős fejlesztéseken esett át, és így egyre ismertebbé és népszerűbbé válik mind a belföldi, mind a külföldi látogatók között. Az ásatások során számos olyan lelet – például egy oltárszarv, áldozati állatok csontjai, cserépmaradványok – került elő, mely megerősíti a Bibliában leírtakat. Napvilágra került egy olyan kőtálapzat is, melynek mérete megegyezik a Miskán méretével. A fölötté magasodó domboldalon nagy mennyiségű, kóser áldozati állat csontját tárták fel, a domb másik oldalán viszont nem találtak ilyesmit. A Tóra előírásai szerint a nép által elfogyasztható áldozatokat csakis a Hajlék közelében lehetett megenni, azaz egy olyan helyen, ahonnan a Hajlék még látható. Ezért hiányoznak a csontok a domb másik oldaláról, hiszen onnan már nem volt rálátás a Miskánra.

Ez mind arra mutat, hogy a sivatagi Hajlék valóban ezen a helyen állt évszázadokon keresztül, ide zárandokolt fel Izrael népe háromszor egy évben (Peszáchkor, Sávuoctkor és Szukkotkor) és itt zajlott a gyermekál-

dásért esedező Cháná története, aki a Silóban elmondott imája érdemében adott életet a már említett Smuél prófétának, akit később itt ajánlott Isten szolgálatába:

„S fölvitte magával, miután elválasztotta, három tulokkal, egy éfa liszttel és egy tömlő borral, és bevitte őt az Örökkévaló házába Silóba” (1Smuél 1:24.).

Cháná emlékére a mai napig érkeznek ide asszonyok, hogy ők is ezen a megszentelt földön kérjék imájukkal az Örökkévaló segítségét.

A Jeruzsálemből és Tel-Avivból is egyaránt egy óra autózással elérhető régészeti parkban a feltárt történelmi és vallási emlékeken kívül számos érdekes látnivaló akad. Megtekinthető a Miskán holografikus modellje, háromdimenziós szemüvegekkel élhetjük át a bibliai zárandoklatokat, kilátótoronyból gyönyörködhetünk a tájban, gyermekeknek szóló oktatófilmből ismerhetjük meg a város történetét és különböző kézműves foglalkozásokon vehetünk részt, ahol akár a sivatagi szentély oltárára helyezett füstölőszert is megkísérelhetjük elkészíteni.

Siló dicsősége akkor ért véget, amikor Izrael fiai vereséget szenvedtek a filiszteusoktól Áfekben, s úgy döntöttek, hogy a következő csatába magukkal viszik a frigyládát, hátha az győzelemhez segíti őket. Tervük nem vált be, ráadásul az újabb vereségen felül az ellenség még a szövetség ládáját is megszerezte és magával vitte Asdodba. Ekkor tehát kettévált a Miskán és az ott őrzött frigyláda története, s egészen Salamon király idejéig más-más helyen őrizték őket.

BÉT SEMES

A frigyláda bitorlása miatt csapások sorozata sújtotta a filiszteusokat, akik ezért hét hónap elteltével egy szekéren Bét Semesbe küldték, visszaszolgáltatta zsákmányukat Izraelnek.

„A leviták levették az Örökkévaló ládáját, meg a mellette levő szekrényt, amelyben az aranytárgyak voltak és rátették a nagy köre ... A nagy kő pedig, melyre tették az Örökkévaló ládáját, még ott van mind a mai napig a Bét-Semes-beli Jehosua mezéjén”

– olvashatjuk Smuél könyvében. A múlt év végén különleges leletre bukkantak a régészek az ősi Bét Semes

- A sivatagi szentély útja: 1. Gilgál, 2. Siló, 3. Nov, 4. Givon, 5. Jeruzsálem
- A frigyláda útja: 3. Asdod, 4. Bét Semes, 5. Kiriját Jeárim, 6. Gát, 7. Jeruzsálem

1. Gilgál

2. A silói zsinagóga

3. Nov és Givon

feltárása közben: egy lapos felszínű, nagy méretű kőlapot találtak, melyet két kisebb kő tartott, egyfajta asztal gyanánt. A régészek szerint elképzelhetetlen, hogy a kövek maguktól kerültek volna ilyen pozícióba, és nagy hasonlóságot mutatnak azzal a leírással, melyet Smuél könyvében találhatunk arról a kőlapról, melyre a frigyládát helyezték.

KIRIJÁT JEÁRIM

A szövetség ládája nem sokáig maradt a Jeruzsálemtől mintegy 30 km-re nyugatra fekvő, manapság 120 000 lakossal bíró, de a bibliai időkben is igen fontos városban. A váratlan ajándéknak örvendező emberek ugyanis nem bántak kellő tisztelettel a frigylárával, ezért az Örökkévaló megbüntette őket. Ezt követően úgy gondolták, hogy inkább értő kezekre bízzák e fontos tárgyat, és Kiriját Jeárimba vitték, ahol egy kohén (pap), Elázár ben Ávinádáv vállalta az őrzését.

„És mondták Bét-Sémes emberei: Ki bír megállni az Örökkévaló, e szent Isten előtt, és kihez vonuljon tőlünk? Ekkor küldtek követeket Kiriját Jeárim lakóihoz mondván: Visszahozták a filiszteusok az Örökkévaló ládáját, jöjjetek le, vigyétek azt fel magatokhoz. S eljöttek Kiriját Jeárim emberei és föl vitték az Örökkévaló ládáját és bevitték azt Ávinádáv házába a dombon; Elázárt, a fiát pedig felszentelték, hogy őrizze az Örökkévaló ládáját.” (1Sámuel 6:20., 7:1.)

Ez a település Bét Semes és Jeruzsálem között helyezkedik el, Jehuda és Binjámin törzsének határán. A régészeti leletek mellett – mint számtalan más esetben –, itt is az arabok által használt névből következtethetünk az eredeti, bibliai eredetre. Kiriját Jeárimot ugyanis *Deir El-Ázár*ként említik az arabok, utalva a frigyládát őrző Elázárra. A bibliai terület ma egy arabok lakta kisvárosban, Abu Gosban található és egy bencés kolostorhoz tartozik, melynek kertje csak korlátozottan látogatható. A modern izraeli település, Kiriját Jeárim közel ötven évvel ezelőtt éledt újjá a bibliai helyszín közvetlen közelében. Alapítói a híres amerikai Tetz jesiva hallgatói és tanárai voltak.

NOV ÉS GIVON

Siló pusztulását és a frigyláda elrablását követően a Hajlék Novba került, melynek helyén ma a modern Mevo Choron mosáv terül el, Jeruzsálemtől északnyugatra, Modiin irányában. Saul király azonban megölette az ott szolgáló papokat, mert Dávid támogatásával vádolta őket. Ezt követően a közelben fekvő Givonba vitette a Miskánt, az ott működő jelentős vallási központba:

„Az Örökkévaló hajléka pedig, melyet Mózes készített a pusztában, meg az égőáldozat oltára abban az időben a magaslaton voltak Givonban” (1Krónikák 21:29.).

Salamon király innen vitette fel Jeruzsálembe, a Szentély felavatása előtt.

Givon már a kánaáni korban jelentős város és kultusz-központ volt, a honfoglaláskor a csellel Izraelhez csatlakozó gibeoniták lakták. A magaslaton, ahová a Miskánt is elhelyezték, Salamon király is mutatott be áldozatokat. A feltárt ősi város egy arab falu, a Jeruzsálemtől néhány km-re, északra fekvő El-Dzsib szélén helyezkedik el. Mivel

e terület a Palesztin Hatósághoz tartozik, csak igen ritkán, szervezett keretek között és katonai biztosítással látogatható. A bibliai város nevét a közelben épült Givon Háchadásá (az új Givon) nevű izraeli település őrzi.

GÁT ÉS JERUZSÁLEM

A frigyládát húsz éven keresztül őrizték Kiriját Jeárimban, majd miután Dávid király felépítette városát Jeruzsálemben, harmincezer embert gyűjtött maga köré, hogy nagy ünneplés közepette felvigyék azt a szent városba. A diadalmenetet azonban tragédia szakította félbe: Uzá, a király egyik embere megfogta a frigyládát, mert megijedt, hogy lecsúszik a szekérről. Ekkor föllobbant ellene Isten haragja, és a férfi holtan esett össze.

„És megfélemlített Dávid ama napon az Örökkévalótól és mondta: Müképpen jöjjön hozzám az Örökkévaló ládája? Nem akarta tehát Dávid magához viteni az Örökkévaló ládáját Dávid városába; hanem félrevitette Dávid a Gátbeli Ovéd-Edom házába.” (1Kronikák 13:13.)

A frigyláda ekkor három hónapon keresztül Gát városában pihent, a Lévi törzséhez tartozó Ovéd-Edom házában. Gát egy nem sokkal korábban meghódított filiszteus város volt, Bét Semestől délnyugatra. A település romjait ma a Tel Cáfit nemzeti parkban tekinthetjük meg.

Dávid csak akkor nyugodott meg és vitte fel végül a ládát a szent városba, amikor látta, hogy Oved-Edom házát különleges áldásban részesíti az Örökkévaló.

Miután az ünneplő menet Gátból Jeruzsálembé ért, a király egy sátorban helyezte el a szövetség ládáját, mivel a sivatagi Hajlék még Givonban volt. Így ír erről a Biblia (2Sámuel 6:17.):

„Bevitték az Örökkévaló ládáját és fölállították a helyére a sátorban, melyet fölsvont számára Dávid, és bemutatott Dávid égőáldozatokat az Örökkévaló színe előtt, meg békeáldozatokat”.

Dávid minden vágya az volt, hogy ő építse fel a Szentélyt az Örökkévaló által kiválasztott helyen. Ez nem volt más, mint a Mória-hegy, melynek alapkövéből Isten a világot teremtette és ahol Ávrám ósatyánk oltárra tette fiát, Jicchákot. Ezt a hegyet jelölte ki az Örökkévaló, hogy végleges, állandó helyet kapjon Jelenléte a saját országában letelepedett zsidó nép között. Bár Dávid király mindent előkészületet megtett, e feladatot mégis fia, Salamon király érdemelte ki, mert Dávid a „háborúk embere volt és vért ontott.”

A jeruzsálemi Szentély felavatása után a sivatagi hajlék küldetése véget ért. Salamon király Dávid városából a Templom-hegyre vitette azt:

„Fölvitték az Örökkévaló ládáját, meg a találkozás sátorát és mind a sátorban levő szent edényeket, azokat fölvtették a papok és a leviták ... És bevitték a papok az Örökkévaló szövetségének ládáját a helyére ... a szentek szentjébe, a kerubok szárnyai alá” (1Királyok 8:4., 6.).

A frigyláda tehát új otthonra lelt a Szentély legbelsőbb, legszentebb helyiségében, a Miskán maga azonban, a szerkezetét adó farudak, szöttek és egyéb alkatrészek nyugalomba vonultak és a Templom-hegy mélyén rejtették el azokat örök időkre.

4. Bét Semes (Fotó: dr. Zvi Lederman)

5. Kiriját Jeárim (The Satellite Bible Atlas; William Schlegel)

6. Gát

A Siratófal kistestvére: a Kis Kótel

Jeruzsálem óvárosának zezugos utcáin járva az ember gyakran döbben rá, hogy teljesen véletlenül valami nagyon jelentős helyre érkezett. A város egyik ilyen rejtett kincse a Siratófal kistestvére, a Templom-hegy oldalában húzódó Kis Kótel. NAFTALI DEUTSCH ÍRÁSA

MI IS A SIRATÓFAL?

Az egyik legismertebb és legszentebb zsidó vallási helyszín a világon a jeruzsálemi Siratófal, héberül a *Kotel Hámáarávi*, azaz a Nyugati Fal. A Templom-hegyen egykor álló első Szentélyt a babilóniaiak rombolták le teljesen. A hetven évvel az első pusztulása után emelt második Szentélyt Heródes király építtette újjá és bővítette ki mintegy kétezer évvel ezelőtt, a polgári időszámítás kezdete előtti első században. Míg a hegytetőn álló épületet a rómaiak teljesen lerombolták, addig a Heródes király által épített, a hegytető kibővítésekor emelt támfal jelentős része épen maradt. A fal tövében a mameluk korszakban építettek lakónegyedeket. A mamelukok kipc�ák, mongol és oguz rabszolgák zsoldos-

nak állt leszármazottai voltak, akik a XIII. században átvették az uralmat Egyiptom felett és meghódították Jeruzsálemet is.

A muszlim építők azt akarták, hogy negyedük egy magasságba kerüljön a Templom-hegy szintjével, ezért boltíveket emeltek és azokra építkeztek. Ennek következtében a Templom-hegy közel 500 méter hosszú nyugati támfalának legnagyobb része nem látható, hiszen épületek takarják el. Ez alól kivétel a Siratófal, mely egy 57 méter hosszú, szabadon álló falszakasz. A Siratófal 60 méter magas, ám a kövek egy része a föld alatt pihen. Ezeket a támfallal párhuzamosan, a föld alatt létrehozott Kótel-alagútban, vezetett túra során tekinthetjük meg. A Kótel összesen 46 sor építőkőből

áll, melyből 29 a jelenlegi felszín felett, 17 pedig alatta húzódik.

A LEGSZENTEBB FALSZAKASZ

A Siratófalon kívül még két helyszín létezik, ahol nem takarják épületek a falat: a támfal déli része, mely előtt régészeti parkot alakítottak ki, valamint egy kevesek által ismert, kisebb szakasz, a Kótel Hákátán, azaz a Kis Kótel. Ez a falrészlet a Siratófaltól 175 méterre északra található, a jeruzsálemi Óváros muszlim negyedében. A Kis Kótel rövid sétával megközelíthető, az út hangulatos, girbegurba sikátorokon át vezet. Útközben elhaladunk a Templom-hegy egyik bejárata, a SÁár Hábárczel (Vaskapu) mellett, melyen át bepilanthatunk a zsidóság legszentebb helyére.

A Kis Kótel, ahogy a neve is sugallja, jelentősen rövidebb, mint „nagytestvére”. Mindössze 17,7 méter hosszú, s előtte csak egy hat méter széles tér áll, szemben a Siratófal előtti, 60 000 ember befogadására képes plázával.

Ezzel együtt az itt elmondott ima még különlegesebb, mint a Siratófalnál, mert ez a falrészlet szinte teljesen egy vonalban van az egykori Szentek Szentjével, a Templom legfelsőbb helyiségével, ahol (az I. Szentély idején) a Frigyládát őrizték. (Ez az oka annak, hogy a Siratófalnál sokan kissé balra fordulva imádkoznak, hogy minél pontosabban az egykori Szentély irányában álljanak.) Azok, aki a templom-hegyi zarándoklatot tiltó rabbinikus véleményt fogadják el, ennél közelebb nem juthatnak az egykori Szentélyhez. A hely további előnye, hogy itt, a tömeget elkerülve, gyakran magunk lehetünk az ősi kövekkel, és háborítatlanul mondhatjuk el imáinkat.

A Kótel Hákátán előtt található kis tér és az oda vezető, napjainkban is álló, boltíves bejárat eredetileg egy muszlim zarándokok számára épített, Ribát ál-Kurd nevet viselő szálláshoz tartozott, melyet Kalawun mameluk szultán idején emeltek a XIII. század végén.

ILLEMHELY A ZARÁNDOKOK ELLEN

A Kis Kótelhez egy érdekes legenda is fűződik: itt jelent meg Élijáhu (Ilés) próféta évszázadokkal ezelőtt egy neves jeruzsálemi rabbinak. A történet egy másik verziója szerint maga a Sechina, az isteni jelenlét látogatta meg itt Ávráhám Hálévi Bruchim rabbit, a neves cfáti kabalista, a szent Ári egyik tanítványát. A csoda pontos helyszínéhez azután sokan járultak imádkozni, köztük olyan neves bölcsek, mint a Rádbáz, Smuél Szálánt rabbi vagy Mháril Diszkin. A megnövekedett zarándokszereget azonban nem nézték jó szemmel a környéken lakó arabok, és egy nyilvános illemhelyet építettek a fal azon részére, ahol a jelenés történt, hogy ezzel vegyék elejét a zsidók imájának. Az épület a mai napig áll, igaz, már nem tölti be eredeti funkcióját.

ELHANYAGOLT GYÖNGYSZEM

Napjainkban igen kevesen keresik fel ezt a különleges helyszínt, ami ezért kissé elhanyagolt és nélkülözi a Siratófal környékének pompáját. A feszült politikai helyzet miatt sem jelentősebb felújítást, sem nagyobb beruházást nem engedélyeztek itt a hatóságok, ezért a Kis Kótelnél nem találunk padokat, imakönyveket, vagy tóratekerceket, mint a

Siratófalnál. Rendszeres közösségi imákat csak időnként rendeznek itt, leszámítva az óvárosban élő zsidó fiatalok által szervezett szombatköszöntést, melyet minden péntek este megtartanak. Emellett éjszakánként megfordulnak itt olyan jámbor zsidók, akik a *tikun chácotot*, a lerombolt Szentélyt sirató éjjeli imádságot mondják el ezen a szent helyen. Vannak továbbá olyan zsidó családok, akik nyolcnapos fiúgyermekük brit miláját, azaz körülmetélését végzik itt, többek között azért, mert a Siratófalnál erre nincs lehetőség.

A Kis Kótel területének alapos renoválását és a megfelelő infrastruktúra kialakítását évtizedek óta követeli számos zsidó szervezet. Sajnálatos módon még azt sem sikerült elérniük, hogy a helyszín felügyelete a rendőrségtől a jeruzsálemi szent helyek felügyeletéhez kerüljön át. Az elmúlt években annyi előrelépés történt, hogy jobban odafigyelnek a fal előtti tér tisztán tartására, az időnként megjelenő, gyalázkodó arab feliratok eltüntetésére, illetve biztonsági kamerákat szereltek fel a környéken. Mindezek ellenére a Kótel Hákátán a jeruzsálemi óváros egyik rejtett gyöngyszeme, melyet érdemes felkeresni mindenkinek, akit erre vezet az útja, mert az élmény semmi mással nem pótolható.

A SIRATÓFAL ÉLŐVILÁGA

A világ leghszentebb helyének saját flórája és faunája van. A július 9-én tartott támuz 17-i böjtnappal vette kezdetét az a háromhetes gyászidőszak, mely a Szentélyek pusztulásának emléknapjaként ismert tisá beáv böjtiét előzik meg. Kissé rendhagyó módon nem a megsemmisült Szentélyről beszélünk most, hanem arról, ami máig is él és virul. CHANA DEUTSCH ÍRÁSA

Az első jeruzsálemi Szentély a polgári időszámítás kezdetét megelőző első évezred elején épült. Ezt az épületet a babilóniaiak rombolták le i. e. 586-ban. A hetven évvel az első pusztulása után emelt második Szentélyt Heródes király építtette újjá és bővítette ki az i.e. első században. Míg a Templom-hegy tetején álló épületet a rómaiak a polgári időszámítás szerinti 70-ben földig rombolták, addig a Heródes király által épített, a hegytető kibővítésekor emelt támfal jelentős része épen maradt.

Merthogy a Siratófal nem pusztán kőfal. Saját flórája és faunája van, mely által él és lélegzik. Az imádkozás hangjai közé madarak éneke és gekkók csettegetése vegyül. A legszembetűnőbb állatok a gerlek és galambok, melyekről azt mondják, hogy a zsidó népet szimbolizálják. Hiszen ahogyan a galambokat elkergetik mindenhol, úgy üldözték a zsidó népet is sok évezredes történelme folyamán. A *Midrás (Sir hásirim rábá)* fehér galambról beszél, mely évről évre megjelent a Falon tisá beáv előestéjén, együtt sírva és gyászolva a zsidókkal, akik a fal előtt ültek és gyászolták a pusztulást. Vannak, akik azt mondják, hogy a *Sechiná*, az isteni Jelenlét jelenik meg a galambokban.

Egy másik, nagyon gyakran látható madár a sarlósfecske. A Siratófal felsőbb kövei közt megbúvó résekben fészkelő sarlósfecske költöző madár. Dél-Afrikában telet, és februárban jelenik meg Izraelben hatalmas rajokban. Izrael örök fővárosa, Jeruzsálem a sarlósfecskek legészakibb költőhelye, és úgy tűnik, hogy a Siratófal e madárfajnak a világon legrégebben fennálló költőhelye. Így ír *Jirmijáhu (Jeremiás) próféta* (8:7.): „A gólya is, az égen, tudja időszakait, gerlice, fecske és daru megőrzi jöttüknek idejét...” A sarlósfecskek monogám állatok, hároméves koruktól életük végéig (nagyjából húsz évig élnek) ugyanazzal a párral maradnak. A szakemberek szerint jelenleg mintegy 90 fecskepár fészkel a Siratófalban, néhány száz a Templom-hegyen és néhány tízezer Izraelben. A Siratófalban fészkelő párok közül midnek megvan a saját otthona a falban.

A Siratófalkörnyékénélőverébről pedig ezt olvassuk a *Zsoltárok könyvében* (84:4.): „A veréb is talált házat és a szabad madárfészket magának, ahová fiókáit tette, a te oltáraid mellett, oh, Örökkévaló, Seregek Ura, én Királyom és Istenem.” A verebet szabad madárnak nevezik, mivel bár az ember közvetlen közelében él, lehetetlen háziasítani. A *Talmud*

(*Jomá* 75b.) azt írja, hogy a veréb vért leprások meggyógyítására használták.

A fal kövei között e madarak mellett hétféle növény is él, közöttük közönséges csikófark, melynek piros bogyós termését a madarak előszeretettel fogyasztják. E növény alkaloidját a gyógyászatban a tüdőbetegségeinek gyógyítására használják. Sárgán virágzik az arany beléndek, a tövises kapri pedig nagy, fehér virágait hozza. A *Talmud (Sábát* 30a.) azt mondja a kapiról, hogy minden nap terem, és a messiási időkben az összes növényvel így lesz majd. A zsurló apró, rózsaszínes-fehéres virágait a Misna tanúsága szerint kígyómarás gyógyítására használták.

Említsük meg végül a kis gekkókat, melyek függő szaladgálnak a kövek között. A *Példabeszédek* így ír róla (30:28.): Négyen vannak a földnek kicsinyei és azok bölcsességes bölcsék... a gekkót kézzel foghatod, és ott van a királyi palotában. A *Talmud (Sábát* 77b.) leírja, hogyan használták a gekkót gyógyításra: örölj meg két gekkót, egy világosat és egy sötétet, és tedd az így kapott port a skorpiócsípésre.

Így keveredik a létezés minden formája, emberek, állatvilág, növények és ásványok (kövek) a világ leghszentebb helyén.

NEKROPOLISZ JERUZSÁLEMBEN

A szent város temetkezési helyei iránti kereslet és a helyszűke készítette a mérnököket arra, hogy föld alatti temetkezési csarnok kialakítását tervezzék. Az alagútban 23 ezer sírhelyet készítettek elő, mely a tervek szerint egy évtized alatt meg is telik.

FOTÓK: JEWISH TELEGRAPHIC AGENCY

Az alagút a híres és népszerű temetőhegy, a Hár Háménuchot temetője alatt épült meg. Érdekes módon a modernnek tűnő megoldás inkább visszatérés a korábbi temetkezési gyakorlatokhoz, mikor az elhunytakat mélyen a földbe ásott barlangokban temették el.

A második jeruzsálemi Szentély idején bevett gyakorlat volt, hogy az elhunyt testét először egy időre egy barlangba helyezték el, majd némi idő elteltével a csonkokat földbe fúrt alagutakba temették.

Az új technológia ugyan nem teljesen követné ezt a rituálét, hiszen a holttestet egyenesen eltemetnék, mégis valamelyest visszanyúl a kétezer évvel ezelőtti hagyományhoz.

„Mint hogy sokan kifejezetten a Szentföldön szeretnék, ha el lennének temetve, a temetők egyre nőnek és erre a lakóingatlanok árára is kihatással van” – mondta a Jewish Telegraphic Agency-nek adott interjújában 2019-ben *Hananya Shahor* rabbi, a Kehilat Yerushalayim projekt vezetője. „Ezért el kellett gondolkodnunk azon, miként tudjuk megoldani a temetkezést úgy, hogy az ne vegyen el teret a lakóingatlanok elől.”

A Hár Háménuchot-hegy Jeruzsálem nyugati oldalán található, a temetőben a sírok már most is sokszor egymáson vannak, több rétegben. Ez azonban igen költséges megoldás, és még így is sok helyet foglal.

„Kívül már nemigen van hely a temetőben, ezért voltunk kénytelenek föld alatti megoldásban gondolkodni” – mondta szintén a JTA-nak *Adi Alphandary*, a projekt üzletfejlesztési vezetője. Elmondása szerint az alagút megépítése nélkül Jeruzsálem egy hatalmas temetőhöz válna hasonlatossá.

A nekropoliszt 2019 novemberében adták át Jeruzsálem polgármesterének és Izrael főabbijainak jelenlétében. A projekt költsége 77 millió dollárra rúgott. A föld alatti alagútban több emeletes temetkezési helyeket

alakítottak ki, ahová a látogatók lifttel tudnak lejutni. A belső tér légkondicionált, melyhez olyan megoldásokat alkalmaztak, mely az elektromos áram használatát minimális szinten tartja.

A belső kialakításnál a tervezők igyekeztek olyan megoldásokat használni, melyek csökkentik az odalátogatók rossz érzéseit, így a falak és a padlózat világos kőborítást kapott, a világítás pedig egy német dizájnertől készült. A látogatók tájékozódását egy applikáció is segíti.

„Annak dacára, hogy amit itt látni lehet, az a legújabb technológia, az inspirációt mégis a Misna és a Talmud korából merítettük” – mondta Alphandary.

A szakértők szerint a temetkezési helyek ára még annak ellenére is versenyképes tud majd maradni, hogy a kialakítás jelentős összegeket emésztett fel.

„A sírokat nem kell karban tartani, hiszen nincsenek kitéve az időjárás viszontagságainak, ugyanakkor van elektromos költség, melyet automata ventilátorokkal és világítótestekkel kívánunk a lehető legalacsonyabb szinten tartani” – mondta a projektvezető.

A projekttel szemben több kritika is felmerült, hiszen a 23 ezer hely csak néhány évvel odázza el a probléma megoldását. *Seth Farber* rabbi, az Itim nevű szervezet vezetője például úgy vélte: jobb ötlet lenne inkább a Negev-sivatag irányába tartó tömegközlekedést megoldani, hiszen ott 100-150 évre is elegendő sírhelyet lehet kialakítani.

Shahor rabbi szerint azonban egy haifai precedens azt mutatja, hogy ez közel sem biztos, hogy így lenne. Ott ugyanis a városon kívül létesítettek egy nagy temetőt, de az emberek jelentős része inkább fizet többet a városon belül található temetkezési helyért, hogy ne kelljen a várost elhagyni egy temetői látogatás miatt.

Írásunk a neokohn 2019 októberében megjelent cikke alapján készült.

MIÉRT JOBB IZRAELI TEMETŐBEN NYUGODNI? 1.rész

Több hír is szólt a koronajárvány idején arról, hogy Amerikából magánrepülővel szállították az elhunytakat Izraelbe, hogy ott helyezték őket örök nyugalomra¹. Vajon mi a bibliai és a háláchikus háttere ennek a szokásnak és miért olyan fontos egyeseknek, hogy a Szentföldön temessék el őket? OBERLANDER BÁRUCH RABBI ÍRÁSA

Sírok az Olajfák hegyén

Egy délelőtt, még a koronajárvány első heteiben, nem sokkal Peszách előtt kaptam egy üzenetet, hogy egy New Jersey-ben élő régi jesivataársam, aki elismert bestseller író, szeretne velem beszélni, mikor hívhat fel. Mondtam, hogy akár azonnal is, így kapcsolatba is léptünk és a következő szomorú helyzet kapcsán kérte ki a véleményemet. Édesapja, aki Los Angelesben élt, elhunyt és Izraelben fogják eltemetni. Ehhez a holttestét először New Yorkba szállítják repülővel és onnan tovább Izraelbe. Akkor még nem dőlt el, hogy New Yorkban búcsúztatja el édesapját, vagy ő maga kíséri a koporsót Izraelbe. Kérdése az volt, hogy melyik esetben mikor kezdődik számára a *sive* (a hét napos gyászidőszak).

MÉG ÉLETÉBEN, VAGY HOLTA UTÁN...

Mielőtt rátérnénk a válaszomra, vizsgáljuk meg, miért is szállítanak elhunytakat Izraelbe temetésre – még a koronajárvány idején is, amikor csak magánrepülővel lehetett megoldani a beutazást. Ahogy történt például *Halberstam Chájá Necháma*, a klausenburg-kolozsvári rebbe

özvegyének földi maradványaival is. A mártírhalált halt nyitrai rabbi, Ungár Smuel Dávid lánya New Jerseyben hunyt el és Izraelben, Netanyában férje mellett temették el.

Az Izraelben való temetkezés egy réges-rég óta élő szokás. Sokan ennek érdekében idősebb korukban Izraelbe költöztek és ott élték le életük utolsó részét, biztosítva ezzel a szentföldi temetést, míg másokat holtuk után szállítottak Izraelbe.

A családomban mindkét helyzet-re volt példa. Apai üknagyapám, *Ausch Jechiél Mechl* Gyönkön született

Ausch Jechiél Mechl

Ausch Jechiél Mechl sírja Jeruzsálemben

1830-ban és Pakson élt a felesége 1892-ben bekövetkezett haláláig. Mikor megözvegyült, vállalkozását átadta a Pakson élő gyerekeinek, ő maga pedig Jeruzsálembé költözött. Ott állítólag újraházasodott, majd, amikor 1903-ban elhunyt, a Hár Házétimen, az Olajfák hegyén temették el². Előkerült róla egy fénykép is ebből az időből, amiről kiderült, hogy költözése után felvette a

hagyományos jeruzsálemi áskenázi öltözeteket: a sárga csíkos kaftánt *strájmli*val (szőrme kalap, amit Magyarországon és Galiciában csak a haszidok viseltek).

A másik történet dédnagyapámé, *Oberlander Sálomé* (1870–1934), aki az újpesti ortodox hitközség alapító tagja volt. Ott is temették el Újpesten, mikor 1934-ben elhunyt³. Azon-

lyeket Egyiptomból hoztak magukkal Izrael fiai, Sekhémbe temették el...⁷.

A Talmud azt írja erről a szokásról⁸: „Aki Izrael földjén van eltemetve, az olyan, mintha a [Szentély] Oltára alá lenne eltemetve”, és bűnbocsánatot nyer, ahogy írva van⁹: „...s földje engesztelést szerez népének”.

A jeruzsálemi Talmudban¹⁰ azonban nem egyértelmű a szokás megítélése. Mint írja, egyszer Bár Kirijá rabbi és Elázár rabbi sétáltak és láttak a koporsókat, amiket külföldről hoztak eltemetni. Bár Kirijá rabbi azt mondta Elázár rabbinak: „erre vonatkozik, amit az írás mond¹¹: »...de ti bejöttetek és megtisztálatlanítottátok országomat, birtokomat pedig utálattá tettétek». Mire Elázár rabbi azt felelte: miután megérkeznek Izraelbe, földet tesznek a koporsósra, és ezáltal bűnbocsánatot nyernek”.

Maimonidész¹² Elázár rabbi véleményét fogadta el, miszerint bűnbocsánatot nyer, aki Izraelben van eltemetve hozzátéve: „...nem lehet összehasonlítani azt az esetet, amikor Izrael az embert még életében befogadta azzal, amikor csak a halála után. Ennek ellenére bölcseink nagyjai szokták odavinni a halottaikat. Ezt le lehet vezetni Jákov

ősatyánktól és a jámbor Józseftől.” Maimonidész maga egyébként Egyiptomban hunyt és a kérésére Tiberiásban temették el¹³.

Az Izraelben való eltemetés fontosságát az is mutatja, hogy a *Sulchán áru*¹⁴ mindösszesen három esetben engedélyezi a kihantolást: ha a sír veszélyben van, ha a halottat áttemetik a szülei mellé vagy ha Izraelben akarják újratemetni.

KI DÖNTHET A TEMETÉSRŐL?

A 16. században két fontos ítélet született az izraeli temetkezésről.

Az egyik *Lévi ben Cháviv* rabbié (1480?–1541), aki egy kérdésre válaszolva azt írta¹⁵: azt az embert is érdemes külföldről Izraelbe vinni, aki nem kérte kimondottan, hogy tegyenek vele így. Még akkor is, ha köztudottan nem tartotta helyesnek a holttest Izraelbe szállítását, de a gyerekei így látják helyén valónak.

Az egyetlen eset, amikor nem szabad Izrael vinni temetésre az elhunytat az, ha explicit kijelentette, hogy erre nem tart igényt. Az Izraelben való temetkezés előnye ugyanis a bűnbocsánat – ha valaki nem tart rá igényt, akkor nincs értelme erőltetni.

Pár évvel később *Dávid ben Zimrá* rabbi (1479–1573), a RáDBáz, Egyiptom főabbija úgy vélte¹⁶,

ban 1964-ben az a sajnálatos döntés született, hogy a temető helyén lakótelep épül. A halottak egy részét a budapesti Gránátos úti temetőbe szállították, de nagyapám és testvérei úgy döntöttek, inkább Izraelbe vitetik édesapjuk földi maradványait és végül a jeruzsálemi Hár Hámenuchot temetőben helyezték örök nyugalomra.

MIÉRT OLYAN FONTOS IZRAELBE TEMETKEZNI?

Először a Bibliában esik szó a szokásról, Jákov ősatyánkat Egyiptomból Izraelbe vitték, hogy a chevroni Máchpéla barlangban temethessék el, ahogy arra halála előtt fiát, Józsefet megeskette⁴. Hasonlóan kérte József testvéreit halála előtt: „És megeskette József Izrael fiait, mondván: Ha majd megemlékezik rólatok Isten, vigyétek föl innen csontjaimat”⁵. Ez később meg is történt: „Mózes magával vitte József csontjait, mivel József megeskette Izrael fiait...”⁶. Majd el is temették a Szentföldön: „József csontjait, ame-

Maimonidész sírja Tiberiásban

hogy még akkor is érdemes külföldről Izraelbe vinni az elhunytat, ha a szállítás során nem lehet biztosítani a holttest méltó elhelyezését.

Nemcsak arra vonatkozik a hagyomány, hogy Izraelbe vigyék az elhunytakat, de arra is, hogy az ott eltemetetteket ne vigyék máshova, ahogy a következő történetből kiderül. Egy nő 1970-ben egy izraeli útja során szívinfarktusban elhunyt, és annak rendje és módja szerint el is temették. Testvére a hír hallatán Izraelbe utazott és követelte, hogy adják ki a testvére holttestét, hogy Amerikába vihesse, ahol megváltott sírhelye volt. Édesapjuk ugyanis még 1936-ban családi parcellát vásárolt, ahol már több rokon is nyugodott és mint kiderült, az elhunytnak, egyedülálló lévén, az volt a kívánsága, hogy a szülei mellett legyen eltemetve. Az amerikai konzulátuson tájékoztatták, hogy ragaszkodnak a rabbinátus engedélyéhez a kihantoláshoz, így a testvér *Ovádjá Joszéf* (1920–2013) országos főrabbihoz fordult. A főrabbi hosszú levélben¹⁷ magyarázta el elutasító határozatának okát: úgy vélte, ha már a sors úgy hozta, hogy valaki Izraelben halt meg és temették el, akkor annál nagyobb szentség nincsen, mint ha ott is hagyják nyugodni. Véleménye szerint nem szabad megszegyeníteni az elhunytat a kihantolással, különösen, mivel soha nem tiltakozott explicit módon az izraeli temetés ellen.

Az évek során több olyan eset is ismertté vált, amelynek során nagy cádikokat kihantoltak és Izraelbe szállították a földi maradványaikat. Például a magyar rebbék közül *Háger Jiszráél* rabbit (1860–1936), a híres viznyici rebbét, aki 1936 óta nyugodott a nagyváradi temetőben 1950-ben¹⁸ fiai – több rabbi jóváhagyásával¹⁹ – elszállították Izraelbe és Bné Brákbán helyezték immár örök nyugalomra. 1972-ben a szpinker rebbét *Weisz Joszéf Méir* rabbi (1838–1909) földi maradványait. Őt 1909-ben temették el Szaplancán és az unokája vitette át Izraelbe, ahol a petách tikvái temetőben temették el.

A STOLINI REBBE VÉGA KARATA

1955-ben *Jochánán Perlow* rabbi (1900–1955), a stolini rebbe Brooklynban anélkül hunyt el, hogy temetése körülményeiről rendelkezett volna. Követői nem tudták, hol temessék el, végül a helyi temetőben helyezték nyugalomra, azzal a kikötéssel, hogy ha a hagyatéka átvizsgálása során, vagy más úton kiderül, hogy Izraelben szeretett volna temetkezni, akkor átszállítják. Másfél éven keresztül zajlott a levelezés izraeli és külföldi, haszid és nem haszid rabbik bevonásával arról, hogy át kellene-e temetni vagy sem²⁰.

Egyes haszidok azzal érveltek az izraeli temetés ellen, hogy állítólag a rebbétől az évek során arra utaló megjegyzéseket hallottak, mint ha nem tartotta volna helyesnek a külföldről Izraelbe szállítását²¹. A másik érv az volt²², hogy a kabbala alapműve a *Zohár* három helyen²³ is jelzi, hogy nem tartja helyesnek a külföldről Izraelbe szállítást a temetésre, a fent említett Bár Kirijá rabbi érveléséhez hasonlóan. A *Zohár*²⁴ fel is teszi a kérdést, hogy Jákob és József miért kérték mégis, hogy vigyék őket Izraelbe temetni, amire az a válasz, hogy ők különleges cádikok voltak, ami kivételessé teszi a helyzetüket. Az áttemetést ellenzők szerint a rebbe biztosan nem ment volna a *Zohár* véleményével szembe.

Az izraeli temetést támogatók viszont azzal feleltek meg erre, hogy a *Zohár* maga kivételt tesz nagy cádikkal, és a rebbe is nagy cádik volt. Mások a *Sulchán áruhra* hivatkoztak, mint mérvadó véleményre, ami szerint érdemes Izraelbe vinni eltemetni a halottakat.

A vitának meglepő módon végül maga a rebbe vetett véget azzal, hogy többször egymás után megjelent az egyetlen gyermekének, *Fejge* lányának (meghalt 2010) álmában és nyomatékosan kérte, hogy vigyék őt át Izraelbe²⁵. Így el is szállították Izraelbe, ahol általában koporsó nélkül, imasálba burkolva temetnek²⁶. A kihantolt testeket azonban, az elhunyt méltóságát megőrzendő, koporsóban temetik el. A stolini rebbe teste, mint kiderült, másfél év

után is ép volt, így koporsó nélkül helyezték örök nyugalomra²⁷. (A Midrásban²⁸ szerepel, hogy a jámbor emberek teste haláluk után is ép marad.)

MIÉRT FONTOS, HOGY A CÁDIKOK SÍRJA A HELYÉN MARADJON?

Amikor 1966-ban felmerült, hogy esetleg átszállítják *Cvi Hers* rabbi (1778–1846), a rymanóvi rebbe földi maradványait Izraelbe, akkor felszólalt az ügyben *Halberstam Jekutiél Jehudá* (1905–1994), a klausenburg-kolozsvári rebbe is, és egyértelműen elutasította a tervet²⁹. Többek között a *Zohár*ra hivatkozott, amihez véleménye szerint a haszid rebbék biztosan ragaszkodnak, ezért helytelen lenne az akaratuk ellenére átköltöztetni a nyughelyüket Izraelbe. Ezt támasztotta véleménye szerint alá az is, hogy nemigen akadt haszid rebbe, aki a maga számára ezt kérte volna³⁰.

Egy másik hasonló esetben *Slomo Zálmán Auerbach* (1910–1995) jeruzsálemi rabbi szintén az ellen a gondolat ellen érvelt, hogy a híres rabbikat és rebbéket kihantolják és Kelet-Európából Izraelbe vigyék³¹. Ez ugyanis féltő, hogy azt eredményezné, hogy kevesebb figyelem fordulna megmaradt temetők karbantartására, valamint, hogy a helyi hatóságok is könnyebben fogják megszüntetni a sírhelyeket, azzal érvelve, hogy előbb-utóbb úgyis elvinnék a halottaikat a zsidók Izraelbe.

[Maga a klausenburg-kolozsvári rebbe, aki az 1967-es hatnapos háború előtt költözött el Izraelből, mikor idős korában 1986-ban betegeskedni kezdett, visszaköltözött a Szentföldre, hogy ott legyen majd eltemetve³². Ebből is látszik, hogy nem csak a kihantolással, hanem magával a holttestek szállításával nem értett egyet. Ennek fényében meglepő, hogy (amint arra a cikk elején utaltam) a feleségét Amerikából Izraelbe szállították temetni, amikor elhunyt.]

A híres filantróp, *Mose Montefiori* (1784–1885) végrendeletében meghagyta, hogy a London melletti Ramsgate-ben megváltott sírhelye mellett a hagyatékából építsenek

Mose Montefiori sírja

egy zsinagógát és fizessenek meg tíz zsidó tudóst, aki ott az emlékére tanulni fog. Azonban a zsinagóga mára már rég bezárta kapuit és a település zsidó közössége is megszűnt. Így merült fel a gondolat, hogy Montefiorit, aki felbecsülhetetlenül sokat tett azért, hogy a zsidók visszatelepedhessenek és újra megindíthassák az életet Izraelben, vigyék át egy izraeli temetőbe, ami

Moshe Feinstein rabbi sírja

sokkal méltóbb nyughely lenne neki, mint az elhagyatott ramsgate-i zsinagóga. *Ovádjá Jozsef és Mordecháj Élijáhu* (1929–2010) (akik mindketten Izrael országos főrabbijai voltak a maguk idejében) beleegyezett az áttelepítésbe³³, azonban *Moshe Feinstein* rabbi (1895–1986) ellenezte³⁴. Sok érve között kiérezhető, hogy hasonló félelmei voltak, mint Auerbach rabbinak a temetők elhanyagolódása kapcsán.

[Érdeemes megjegyezni, hogy Feinstein rabbi New Yorkban halt meg és a végrendelete alapján Jeruzsálemben temették el. Ezek szerint ő nem az Izraelbe való szállítását ellenezte, hanem kifejezetten a nagy rabbik kihantolását, ami azzal fenyeget, hogy az *ohelek* megszüntetése a temetők elhanyagolásához fog vezetni.]

1960-ban az olaszországi Livornóban kihantolták *Chájim Jozsef Dávid Ázuláj* rabbit (1724–1806), aki igen termékeny szerző volt, 122 könyvet írt élete során, és a Hár Hámenuchot temetőben temették el *Mordecháj Élijáhu*, a későbbi izraeli főrabbi közbenjárására (Élijáhu rabbi később odatemettette magát mellé és egy közös ohelben nyugszanak).

Érdeemes megjegyezni, hogy Ázuláj rabbi sírja Livornóban nem volt veszélyben, az ottani közösség szépen ápolta a temetőt. Ezért több rabbi, ahogy a szpinker rebbe esetében is, ellenezte a kihantolást. Azonban a viznyici rebbe fentebb említett esetében nem hallottam, hogy lett volna, aki ellenezte az átszállítást. Mivel azonban sem az Ázuláj rabbi sem a szpinker rebbe áthantolása elleni érveket nem láttam sehol írásban, bár több forrásból hallottam őket, előfordulhat, hogy a viznyici

rebbe esetében is volt ellenkezés, csak nem jutott el hozzám a hír.

Az ellenzés alapja, hogy általában mindent megteszünk annak érdekében, hogy egy sírt ne kelljen megbolygatni és illetőleg csak akkor teszünk, ha a temetőt vagy a sírt veszély fenyegeti, pl. felmerül, hogy megszüntetik³⁵.

AZ UMÁNI SÍRRABLÁS

Néhány évvel ezelőtt krimibe illő módon próbálták a *breszlvi Náchmán* rabbi (1772–1810) holttestét Izraelbe juttatni. Történt ugyanis, hogy pár breszlvi haszid Umánban a

Nachman rabbi sírja, Umán

vezető haszidok és a hatóságok engedélye és beleegyezése nélkül úgy döntöttek, ellopják a koporsót és Izraelbe viszik, hogy ne kelljen a haszidoknak olyan messzire utazniuk, ha Náchmán rabbi sírjánál akarnak imádkozni. Az akció kezdeteként a temetővel szemközti ház pincéjéből alagutat ástak azzal a céllal, hogy így alulról hantolják ki a rabbit és föld alatt vigyék el úgy, hogy ne lehessen a felszínről látni semmit. Azonban még az alagút ásásakor lelepleződtek és időben leállították a szó szerinti sírrablást.

¹ Lásd Tia Goldenberg: „Air travel wanes, but bodies still fly to Israel for burial”, <https://apnews.com/f603fad4f71c87f19dd2b3aabf8ec4ba>; ² *Hátáfszár hágádol* 17–21. oldal; *My Children's Blue Eyes* 26–28. oldal; *HáChátám Szofér vótálmidáv* 498–499. oldal; ³ Lásd *Zsidó újság* 1935. január 18. 11. oldal; *Or Jisráel* folyóirat 63. szám 343–344. oldal; ⁴ *1Mózes* 47:29–31., 50:13.; ⁵ *Uo.* 50:25.; ⁶ *2Mózes* 13:19.; ⁷ *Jósua* 24:32.; ⁸ *Ktubot* 111a.; *Talmud (magyar fordítás)* 1. kötet 325. oldal; ⁹ *5Mózes* 32:43.; ¹⁰ *Kilájim* 9:3. végén.; ¹¹ *Jeremiás* 2:7.; ¹² *A királyok szabályai* 5:11.; ¹³ *Igron háRáMBaM* 2. kötet 578. oldal; ¹⁴ *Jore déa* 363:1.; ¹⁵ *MáHáRáLBáCH* responsum 63. fejezet; ¹⁶ *RáDBáZ* responsum 2. kötet 611. fejezet; ¹⁷ *Jábiá omer* responsum 6. kötet JD 31. fejezet. Lásd még *Geser háchájim* 1. kötet 298. oldal 2.; *Isvuot vóhánáhógot* 3. kötet 370. fejezet; ¹⁸ Lásd *Kdos Jisráel* 2. kötet 566–567. oldal; ¹⁹ *Afrákszáta dóánjá* responsum 3. kötet JD 228. fejezet; *Tiferet ádám* responsum 2. kötet 45. fejezet; ²⁰ *Bét Áháron vóJisráel* folyóirat 41. szám 147–154. oldal, 42. szám 137–148. oldal; ²¹ *Uo.* 42. szám 142. oldal; ²² *Uo.* 139. oldal; ²³ 1:225b–226a., 2:141b., 3:72b.; ²⁴ *Uo.* 1–2.; ²⁵ *Uo.* 145–146. oldal; ²⁶ Lásd *SÁ* *uo.* 362:1.; *Kol bo ál ávelut* 1. kötet 181–182. oldal; ²⁷ *Uo.* 150. oldal; ²⁸ Lásd *Midrás Thilim* (Buber) 119. fejezet, *hoszáfa*, 5.; *Talmud, Báva möciá* 84b.; ²⁹ *Divré jácív* responsum JD 2. kötet 224–225. fejezet; ³⁰ *Uo.* 224:2., 225:3.; ³¹ *Mínchát Slomo* responsum 2. kötet 96:20. Lásd még *Bét Áháron vóJisráel* *uo.* 69. szám 337–343. oldal; ³² Lásd *Lápid és* 2. kötet 827., 856. oldal; ³³ Lásd *Jábiá omer* responsum 7. kötet JD 39. fejezet; *Tchumin* évkönyv 8. kötet 382–387. oldal; ³⁴ *Igron Mose* responsum JD 3. kötet 153. fejezet; ³⁵ Lásd *A rabbi válaszol* 3. kötet 31. fejezet.

Digitális oktatás a gyakorlatban

A koronavírus-járvány mindennapi életünk számos területén kényszerített mindannyiunkat olyan megoldások kidolgozására, melyek, ha nem is egészében, de legalább részben biztosíthatják azokat az eredményeket, melyekhez a járvány miatti óvintézkedések előtt hozzászoktunk. MEGYERI A. JONATÁN ÍRÁSA

Kétségkívül az oktatás volt az egyik terület, mely a legtöbb kreativitást és elkötelezettséget követelte gyerektől, szülőtől és pedagógustól egyaránt. Két, az EMIH – Magyar Zsidó Szövetség irányítása alatt működő intézmény, a Bét Menáchem Héber Magyar Kéttannyelvű Általános iskola, Óvoda és Bölcsőde, illetve a Maimonidész Zsidó Gimnázium egy-egy pe-

dagógus vezetőjét illetve egy-egy szülőt kérdeztünk a COVID-19 járvány miatti karanténidőszak alatti tapasztalatokról. Leginkább arra voltunk kíváncsiak, milyen módszereket választottak és találtak a leghatékonyabbnak, mik voltak a legnagyobb kihívások és mik azok a tapasztalatok, melyeket a későbbiekben is tudnak hasznosítani.

BÉT MENÁCHEM ÁLTALÁNOS ISKOLA, BÖLCSŐDE, ÓVODA A PEDAGÓGUS SZEMÉVEL

Feldman Mussic, a Bét Menáchem egyik vezető pedagógusa volt a felelős a koronavírus-járvány időszakában használt oktatási program kidolgozásáért.

„Igazság szerint már a karantén elején volt egy ötletünk arra, miként kellene folytatni az oktatást. A Chábád-Lubavics mozgalom nemzetközi világában, ahol a Rebbe küldöttjei, a sliáchok, igyekeznek a világ minden olyan településére eljutni, ahol zsidók élnek, gyakran fordul elő, hogy egy család hagyományos iskola nélkül kénytelen élni. Ezért létezik egy jól bejáratott nemzetközi online iskolai program, melynek rendszerét készültünk magunk is használni a karantén ideje alatt. Ez jól is működött, azonban kicsit később mégis a Zoom-on keresztüli oktatásra álltunk át, főként, mert az több interaktivitásra ad lehetőséget, így a tanulók még inkább úgy érzik, mintha iskolában lennének. Természetesen nem volt könnyű olyan megoldást találni, ami minden korosztálynak megfelelő, más-más korcsoportok eltérő szükségletekkel rendelkeznek, ezért közös többszöröst kellett találni, de, úgy gondolom, sikerrel oldottuk meg a feladatot. Persze menet közben számos döntésünket vizsgáltuk felül és az igények és tapasztalatok alapján változtattunk.

Nem meglepő módon minél fiatalabb a tanuló, annál nehezebb az érdeklődését fenntartani, de a szülők elképesztően együttműködők voltak, sokat segítettek a munkánkat. A COVID-19 idejére természetesen különleges órarendet léptettünk érvénybe, de alapvetően el lehet mondani, hogy az órák a szokásos rendben lettek megtartva, az óvodások részére pedig számos foglalkozást szerveztünk. A gyerekeknek, a szülőknek és a pedagógusoknak köszönet jár, hiszen rendkívül ügyesen állt helyt mindenki a rendhagyó körülmények között.

Az intézmény természetesen biztosította a megfelelő eszközöket azon családok számára, akik nem rendelkeztek ilyennel, büszke vagyok arra a hamisítatlan zsidó összefogásra, melyet ezen időszak alatt tapasztaltunk.

„Azt gondolom, számos tanulság közt a korábrinál még aktívabb kapcsolattartás lehet az a tapasztalat, melyet a koronavírus utáni időkre is meg kívánunk tartani.” Az iskola fejlődése a járvány ideje alatt sem szünetelt: a legtöbb csoportszobát és tanteremet légkondicionálóval látták el.

A SZÜLŐ SZEMÉVEL

A Kovács családnak mind a négy gyermeke a Bét Menáchembe jár. A gyerekek édesanyja a következő tapasztalatokról számolt be:

„Ha egy mondatban kellene összefoglalnom a tapasztalataimat, akkor úgy fogalmaznék, hogy nem hagytak bennünket magunkra. Az iskola vezetése összehangolt, profi munkával helyezte át az oktatást a virtuális térbe, megtartva az órarend szerinti órák döntő többségét, ezzel egyrészt a gyerekeknek keretet biztosítottak idejük hasznos eltöltéséhez, másrészt fenntartották az iskolába járás szellemiségét, a közösségi életet. Számos különleges program egészítette ki a tanórákat, jellemzően az aktuális ünnepekhez kapcsolódóan, de lehetőség nyílt arra is, hogy a gyerekek kötetlenül beszélgessenek egymással. Az online térben történő aktivitások amúgy a bölcsis és óvodás gyerekeket ugyanúgy érintették, mint az iskoláskorúakat, azt kell mondjam, rengeteg terhet levett az iskola a szülők válláról ebben az igen nehéz időszakban, így jutott időm dolgozni és a házimunkát is elvégezni.”

MAIMONIDÉSZ GIMNÁZIUM A PEDAGÓGUS SZEMÉVEL

A Maimonidész Zsidó Gimnázium szintén gyakorlatilag egyik napról a másikra állt át az online oktatásra. A harmadik éve sikerrel működő, egyedi tantervet biztosító oktatási intézmény egyik vezető pedagógusa, **Gaál Júlia** a következőképpen foglalta össze a tapasztalatokat:

„Az iskola a Zoom-on tartott órák mellett tette le voksát, az órarend szerinti órák szinte mindegyikét megtartottuk, így a tanulók úgy érezhették, hogy iskolában vannak. Eleinte persze nem volt könnyű az átállás, sem a tanulók, sem a pedagógusok vagy a szülők számára, hiszen hiányzott az iskolában megszokott csoportdinamika, azonban, mivel mindenki azon volt, hogy sikeresen vészeljük át ezt az időszakot, mindenki a lehető legtöbbet nyújtott magából. Olyannyira, hogy összességében az volt a tapasztalatom, hogy még hasznosabban tudtuk eltölteni az időt, mintha iskolában lettünk volna. Arra gondolok például, hogy a tanulók rendkívül fegyelmezetten jelentek meg az órákon, nem vagy alig voltak késések és hiányzások. Pozitív csalódás volt mindannyiunk számára az a lelkiismeretesség, amivel a diákok a feladataikat elvégezték és az az elkötelezettség, amellyel részt vettek a tanórákon. Mivel a Maimonidészben eddig is nagy hangsúlyt fektettünk a modern technológia által kínált lehetőségek kihasználására, tu-

lajdonképpen könnyedén megszoktuk a csak digitális térben való tanítást. Persze akadnak olyan informatikai megoldások, melyeket a jövőben, ha az élet visszatér a normális kerékvágásba, ezután is megtartunk.”

SZÜLŐI SZEMMEL

Megkérdeztük az egyik maimonidészes szülőt, hogy milyen tapasztalatokról tud beszámolni a karanténidőszak alatti oktatásról és, hasonlóan a másik intézményhez, itt is pozitívak voltak a tapasztalatok.

„Az egyik nagy előnye a digitális iskolának az volt, hogy a lányom nem kellett, hogy olyan korán keljen reggelente, mint ahogy normális körülmények közt szokott. Ezzel energikusabb volt és talán segítette a koncentrációját is. És persze az is a kényelmet szolgálta, hogy az órák alatt tudott néha enni vagy inni, ez olyasvalami, ami persze iskolai környezetben kevésbé megoldható. Kihívást leginkább az jelentett, hogy rendkívül fárasztó a számítógép előtt ülni több órán keresztül, ugyanakkor az iskolai órák végén így már nem is volt annyira kedve a telefont vagy a számítógépet nyomkodni. Az iskolai környezet, a közösség persze hiányzott, de így is sikerült megtartani a kapcsolatot a barátokkal, osztálytársakkal. Szülőként ugyanakkor azt is el kell mondjam, hogy rendkívül jó volt, hogy együtt volt a család, jutott alkalom a beszélgetésekre, a problémák és vélemények kibeszélésére.”

„MINDENKI ODA SZERET JÁRNI, AHOL SZÜKSÉG VAN A JELENLÉTÉRE”

Interjú KÖVES SLOMÓ rabbival

Három évtized telt el azóta, hogy a magyarországi zsidóság először szagolhatott a szabadság levegőjébe. A rendszerváltás és a magyar-izraeli diplomáciai kapcsolatok újrafelvétele óta eltelt harminc évben hatalmas átalakuláson esett át a hazai zsidó intézményrendszer.

MEGYERI A. JONATÁN INTERJÚJA

– 30 év telt el a magyarországi zsidó közösségek demokratizálódásának kezdetei óta. Mít sikerült az EMIH-nek elérnie ebben a három évtizedben?

– Ha nem is három évtizedben, de az elmúlt 20 évben elég sok intézmény létrehozása körül bábáskodtunk. Célszerű ezeket három részre osztani. Kiemelt helyet foglalnak el közöttük azok, amelyek alapvető infrastrukturális igényeket elégítenek ki, azaz amelyeket a zsidó közösség, mondjuk így, közvetlen szolgálatára hívtak életre. Ilyen egy zsinagóga, egy mikve és azok az oktatási intézmények, amelyek nélkül szintén elképzelhetetlen az aktív zsidó vallási élet. Ide sorolnám azokat az intézményeket, amelyek a kóser ellátást szolgálják, a kóser éttermet, az élelmiszerboltot, de talán a kóser élelmiszergyártás egészét is. Ezek nélkül a zsidó élet mindennapjai elképzelhetetlenek lennének.

Amikor mi tizenévesek voltunk, és elkezdtünk visszatérni a zsidóságunkhoz, az akkori zsidó hivatalos intézményrendszer minden jó szándéka ellenére – nyilvánvalóan a holokauszt pusztítása, majd a 40 évnyi kommunizmus miatt – diplomatikusan fogalmazva is szűkében volt az ilyen jellegű zsidó intézményeknek. Ráadásul a fennálló intézményrendszert tartalommal is

meg kell tölteni; nem elég, hogy van zsinagóga, fontos, hogy abban Tóratekercs is legyen, illetve imakönyv, még hozzá jó esetben olyan, amit olyasvalaki is tud követni, aki nem hároméves korában kezdte a héber betűkkel való ismerkedést.

Az EMIH-nek és nekem személyesen is a kezdetektől fogva az volt a deklarált célja, hogy ezt az intézményrendszert bővítse, a meglévő elemeket pedig „áramvonalasítsa”.

Mindebben a mai helyzetet nem lehet a 30 évvel, de még a 15 évvel ezelőtti állapottal sem összehasonlítni. Az EMIH keretein belül gyakorlatilag minden, amit eddig felsoroltam, létrejött. Van elemi iskola, óvoda, gimnázium, idősotthon, kó-

ser étkezés, kóser étterem és bolt, kóser élelmiszergyártás, illetve imakönyv és zsinagóga és így tovább. Emellett megvannak azok az intézmények, amelyek a zsidóság önálló talpra állását és autonóm létezését biztosítják. Ezen intézményeknek esetenként valamilyen gazdasági vonatkozása is van, elég a vágóhídra gondolni, ami egyszerre támogatja a kóser élelmiszerellátást és szolgálhatja a közösség mindennapjait.

Rendkívül fontosnak tartom, hogy egy zsidó hitközség ne legyen teljességgel kiszolgáltatva az állami szubvencióknak, hanem valamiféle öngondoskodást is fel tudjon mutatni. Komoly előrelépés történt ezen a téren is.

Az EMIH kóser vágóhídja Csengelén

– Nem beszélt a harmadik kategóriáról...

– A harmadik kategóriába, ami tulajdonképpen összefügg az imént említett másodikkal, az olyan típusú intézmények tartoznak, amelyek ugyan nem közvetlenül a zsidó közösséget szolgálják, de a zsidó közösség is haszonélvezője a működésüknek, egyúttal a zsidóság beágyazottságát is erősítik. Vegyük például az egyetemet. Érdeemes definiálni, mely intézmények esetén van értelme zsidó intézményről beszélni, arról tehát, hogy kifejezetten zsidók csinálják zsidóknak. Ilyen lehet egy zsidó általános iskola, egy gimnázium, ahol a gyerekek közösségi élete és a zsidósággal való megismertetésük egyaránt fontos szempont. Joggal mondhatjuk, hogy ezeknek van létjogosultsága Magyarországon. Egy zsidó egyetem esetén viszont a megítélésem szerint már nem elsőrendű fontosságú, hogy kifejezetten zsidók csinálják zsidók számára, hiszen a felsőoktatás egészen más jellegű, mint a középiskolai vagy általános iskolai tanítás. Minden valószínűség szerint olyan igény sem teremthető elő, hogy mindez egy korszerű, széles oktatási spektrumú egyetemhez méltó módon fenntartható legyen.

A Milton Friedman Egyetemnek – amit az EMIH három évvel ezelőtt megvásárolt, és elkezdett a saját elvárásaihoz alakítani – sem az a célja, hogy kizárólag zsidók számára nyújtson naprakész tudást, hanem hogy zsidó hitközségi tulajdonú egyetemenként magas szintű ismereteket adjon át a magyar társadalom valamennyi érdeklődő tagjának. Természetesen ennek haszonélvezői azok a zsidó fiatalok is, akik erre az egyetemre jelentkeznek, hiszen barátságos zsidó környezetben zsidó tanokban is elmélyülhetnek. Az egyetem mindemellett a zsidóság társadalmi beágyazottságát is nagy bizonyossággal növeli.

– **Ilyesmire vannak példák más egyházaknál is. Évtizedek óta sikeresen működik a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Károli**

Gáspár Református Egyetem is. A Milton Friedman Egyetem azonban mégiscsak világi egyetem.

– Nagyon jó ez a párhuzam, hiszen a Milton Friedman Egyetemen a zsidó vallás nagyjából ugyanolyan mértékben jelenik meg, mint mondjuk, a Pázmányon a katolicizmus. A Pázmányra járó diákok nagy része sem gyakorló katolikus és nem is a katolikus kánonjogot megy oda tanulni, ugyanakkor megvan erre a lehetősége. Önmagában az a tény,

CEDEK ételkészítő osztás (archív felvétel)

hogy a Pázmányra jár nagyjából 10 ezer diák, növeli a katolikus egyház amúgy is igen erős társadalmi beágyazottságát. A Miltonra egyébként jelenleg 1400 diák jár, és a célunk az, hogy ezt 2000-2500-ra felvigyük.

– Vegyünk egy más példát: a CEDEK Izraelita Szeretetszolgálatot hova sorolja be? A zsidó életet közvetve segítő intézmények közé? Vagy más kategóriába?

– A CEDEK Szeretetszolgálatot leginkább az egyetemhez hasonlítanám, hiszen egy zsidó egyházi fenntartásban álló szeretetszolgálatról van szó, ami más egyházak gyakorlatához hasonlóan nem csupán az azonos felekezethez tartozókkal lép kapcsolatba.

– **Visszajuttat a többségi társadalomnak is a javából és a gondoskodásból?**

– Így van, ugyanúgy, mint más egyházak szeretetszolgálatai.

A származáson, felekezeten átívelő adakozásnak a zsidóságban megvoltak a hagyományai a háború előtt Magyarországon is, ám valahogy a háború után ez elveszett.

Ami maradt, az a zsidóságról alkotott, nem mindig pozitív sztereotipikus kép a többségi társadalomban, amelynek erős meghatározója, hogy a zsidók bezárkózóak, csak saját magukkal vannak elfoglalva.

Az EMIH-nek kifejezett célja, hogy saját elkötelezett vallásosságá-

ból és konzervatív zsidó értékvilágából semmit sem feladva, a lehető legnagyobb nyitottsággal forduljon a többségi társadalom felé. Pontosan azért, mert fontos az, hogy a többségi társadalom tagjai első kézből szerezzenek pozitív benyomást a zsidóságról és ismerkedjenek meg a hagyományaival. Ezáltal az egész zsidó közösség társadalmi beágyazottsága növekedni tud, arról nem is beszélve, hogy a CEDEK hitvallása, tehát az, hogy a jótékonyág útján kell járni, mindenkire vonatkozik.

– **Melyik út az üdvösebb, ha az intézményrendszert alulról, vagy ha felülről szervezik meg? Észszerűnek tűnik azt feltételezni, hogy a közösség igénye hozza létre az intézményrendszereket: adott 80 zsidó, kint állnak a parkban, majd eszükbe jut, hogy mégsem ott kéne imádkozni, hanem legyen inkább egy saját zsinagógájuk. Viszont tagadhatatlan magyar sajátosság,**

hogy az intézményeket felülről szokás létrehozni, mert a zsidó közösség nagy része nem képes az önszerveződésre.

– Az EMIH önmagában alulról szerveződik, hasonlóan például ehhez a podcast-sorozathoz. Tehát én, amikor magyar zsidóként a saját és a közösségem tagjainak közös hitrendszerével hitelesen azonosulva többedmagammal megalapítottuk az EMIH-et, az maga volt az alulról jövő kezdeményezés, ráadásul onnantól fogva az összes projektünk, valamennyi intézmény megalapítása ebbe a sémába illeszthető. Az egy másik kérdés, hogy mondjuk egy magas színvonalú zsidó középiskolára jelentkezik-e egyáltalán igény.

– Nem döngetik tömegesen az ajtót a szülők, hogy hova adhatnák a gyerekeiket...

– Valóban, ez azonban csak az érme egyik oldala, hiszen a piactudásban is a legtöbb dologgal éppen ez a helyzet, a keresletet gerjeszteni szükséges. Emlékszem, amikor az Óbudai Zsinagógát ötven év Csipkerózsika álom után újraindítottuk, hosszú cikkek jelentek meg arról, hogy kinek van erre szüksége, ráadásul Óbudán nincsenek zsidók, ugyan már, ki fog oda, a világ végére elmenni, az EMIH-nek csak azért van erre szüksége, mert a történelmi-ségét akarja hangsúlyozni. Folytathatnám... Ehhez képest jelentem, ez nincs így, és az óbudai, hál' Istennek, időközben az egyik legaktívabb budapesti zsinagóga lett, és az azóta nyitott további imahelyekről is rendre ugyanez bizonyosodott be.

Az ötödik lubavicsi rebbének van egy híres mondása, hogy egy zsidónak lámpagyújtogatónak kell lennie, aki meggyújt egy lámpát, és az emberek köré fognak gyűlni.

Az a gondolat, hogy „zsinagógába szeretnék járni”, nem olyasvalami, amit az emberek hangoztatni szoktak, meg egyáltalán nem biztos, hogy tudják, mindez ténylegesen mit jelent. Nem beszélve arról, hogy nem mindegy, milyen zsinagógába megy az ember, ki vezet, milyen ott a hangulat, úgyhogy ebben lehet

sokkal optimistábbnak lenni, mint ahogy sokan mernek. Én merek optimista lenni, és szerintem mindig az bizonyosodik be, hogy végül mégiscsak el lehet érni dolgokat.

– Mi az, amit a magyarországi zsidóság egészét nézve, úgy érzi, fontos elérni?

– Amikor 2011-ben elnökválasztás volt a Mazsihisz-ben, írtam az *Egységbe* egy cikket arról, hogy szerintem milyen programra lenne szüksége a magyar zsidó hitközsegeknek. Felvázoltam néhány dolgot arra vonatkozóan, hogy mire kéne nagyobb hangsúlyt fektetni. A legfontosabb, amit kiemeltem, az volt, hogy minél előbb el kellene indulni a gazdasági függetlenedés irányába. Következő, megkerülhetetlen teendőként az oktatási portfólió kiszélesítését jelöltem meg. Itt jegyezni meg, hogy egy jesiva létrehozásának is szükségét érzem, a következő tíz évben valamikor érdemes lenne erre sort keríteni. Harmadik pontként a kóser élelmiszerellátás feltételeinek a biztosítását említettem, és azóta, hál' Istennek, ezen a téren is sok mindent elértünk. Jóleső érzés, hogy sikerült bizonyítanunk: a felvázolt program nem a levegőbe szórt tételekből állt össze.

– Adódik a kérdés: milyen tételek szerepelnének a következő tíz évet felölelő programban?

– Valóban, itt az ideje egy új tízéves tervet felállítani, mert ugyan az intézményrendszer a megítélésem szerint csaknem teljes, azért legyünk őszinték, a felvevőképessége lényegesen nagyobb, mint amennyi le is van kötve ebből. Hogy úgy mondjam, van egy buszunk, amiben foghíjasok a sorok. A következő évtized kihívása, hogy ezt a nagy felvevőképességű rendszert fel is töltsük. Azt gondolom, hogy

az előttünk álló tíz év talán legfontosabb feladata a kisközösségek létrehozása.

Mindig az emberek interakciója teremti meg a közösségi létet, és a közösségi interakciókban a méretarányosság nagyon fontos tényező.

Tapasztalataim szerint körülbelül 100-150 fő a rendszeres közösségi lét ideális köre. Ezért van az, hogy a 4-5 ezer fős zsinagógák nem szoktak működni, mert ott a személyes részvétel súlya elvész. Mindenki oda szeret közösségbe járni, ahol ki tudja magát fejteni, ahol adni tud valamit, ahol figyelembe veszik. Röviden: ahol azt érezheti, hogy szükség van a jelenlétére.

Az EMIH-nek jelen pillanatban nyolc ilyen jellegű közösség kialakítására áll a rendelkezésére saját zsinagóga. Ezek a Keren Or, a Zsilip, a Budavári Zsinagóga, Óbuda, a Vasvári, illetve Szentendre, Debrecen és Miskolc. Van továbbá két olyan zsinagóga, amely nem az EMIH-é, mégis EMIH-es rabbi végez benne szolgálatot. Ezek a Teleki téri és a Nagyfuvaros utcai zsinagógák. Ez így már összesen tíz szakrális tér, ráadásul most fog megnyílni, ha Isten is úgy akarja, egy új zsinagóga a Bocskai úton. Bár tudom, hogy megdöbbenően hangzik, meggyőződésem, hogy 100 hasonló zsinagóga is elférne Budapesten. Ha abból indulunk ki, hogy 50-100 ezer zsidó lehet a fővárosban, és legfeljebb 10 ezret fedtünk ebből, a Mazsihisz-nek pedig lehet úgy 10-15 zsinagógája Budapesten, még mindig marad további 80-nak hely. Azt szeretném, hogy ha tíz év múlva újra beszélgetnénk, már azt mondhatnánk, nem vagyunk messze a 100 elérésétől.

Az elmúlt három évben négy közösségi központot nyitottuk meg, de évi 4-5 új imahely átadásáig jó lenne felpörgetni az aktivitást. Ennek két előfeltétele van, amelyek közül az egyik könnyebben megoldható, a másik már valamivel nehezebben. A könnyebben teljesíthető peremfeltételt az alkalmas helyszínek megtalálása jelenti. Nem árulok el nagy titkot azzal, hogy a történelmi, ám ma már az eredeti funkciójuktól eltérően használt zsinagógákat preferáljuk. Itt azonban korlátokba is ütközünk, hiszen jóllehet van még pár ilyen Budapesten, de 80 azért nincsen. Mégis, szinte bárhol ki lehet alakítani működő közösséget. A

Zsilip sem volt eredendően zsinagóga. A másik, ami már nehezebb dió, hogy meg kell találni, ki az, aki ezt a közösség-szervező feladatot végre is tudja hajtani. Azt gondolom, jó mintákra tudunk támaszkodni: azoknak a lubavicsi rabbiknak és rebeceneknek a példájára, akik mind a maguk egyedi módján, de egységesen sikeresen működtetik a saját kis közösségüket. Közöttük ráadásul, hál' Istennek, sok olyan van, aki már „hazai nevelés”, maga is a közösség újraéledésének a gyümölcse.

– Egy pillanatra térjünk vissza a Bocskai úti zsinagóga megnyitásához...

– A Bocskai úti épület a XI. kerületben, közvetlenül az újbudai önkormányzattal szemben van, a Zombolyai utca és a Bocskai út sarkán. Tudomásom szerint ez Európa egyetlen Bauhaus zsinagógája, egyben Magyarország utolsó háború előtt avatott zsinagógája. Érdekes kultúrtörténeti kuriózum, hogy a zsinagóga 1936-os megnyitóján a magyar kormányt az a Hóman Bálint képviselte, aki nem sokkal később már a nyilas kormány tagja volt. Fantasztikus képek vannak a 2500 ülőhelyes, gyönyörű Bauhaus zsinagóga megnyitójáról. A csodálatos épületet 1960 körül a Mazsihisz jogelődje eladta a magyar államnak. Akkoriban egyfajta zsinagóga-eladási láz tombolt, a

magyar állam az aktuális politikai célkitűzéseinek megfelelően mindent megtett a vallási élet ellehetetlenítése érdekében. Nemrég jelent meg egy nagyon szép cikk Novák Attilától, aki a zsinagóga eladását elemzi, és leírja, hogy Hochberger László főrabbi miként próbált ez ellen minden erejével fellépni, sajnos nem sok sikerrel. Az állam az épületet a Tudományos Ifjúsági Társaságnak, a TIT-nek adta, majd „nagyon jó érzékkel” két emeletet behúztak a 15 méteres belmagasságú épületbe, teljesen tönkre téve az egészet kívülről-belülről. De aztán eljött az a pillanat, amikor a TIT tagjai el akarták adni az épületet. Mi pár évvel ezelőtt béreltük ki a felső szintjét, és most meg is vettük az épületet, amelynek a felső szintjén – ami önmagában is egy hatalmas terület, 800 négyzetméter – újra zsinagógát és közösségi központot hozunk létre. Most folyik a felújítás, a régi zsinagóga több elemét, például az ablakait, illetve bizonyos díszítőelemeket rekonstruálunk a képek alapján, és ha nem is az eredeti belmagassággal, mégis gyönyörű tér lesz az eredmény. Ha minden jól megy, már a nagyünnepek előtt meg is nyitjuk a zsinagógát, ahova nagy szeretettel várjuk a XI. kerületi híveket. A zsinagóga rabbija Ájzik Stell barátunk lesz, aki már három éve Magyarországon lakik és nagyon jól megtanult magyarul. A feleségével,

Mushky-val a gimnáziumban tanítanak, és máris kiterjedt közösségi kapcsolataik vannak.

– A zsinagóga valóban jó adottságokkal rendelkezik, van tetőkertje és egy kertje, tehát a Szukkot vagy egy esküvő megtartása is megoldott...

– Igen, ráadásul jól megközelíthető, bőven van ok a reményre a zsinagógával kapcsolatban.

– Tehát akkor, hogy alakul a következő tízéves terv?

– Mára tehát megoldottak a vallásos élet feltételei Budapesten, felállt egy működő intézményrendszer. A következő cél ezért az, hogy minél szélesebb kör vonjunk be ebbe a körbe. Ez lesz a következő 10 év feladata. A másik fontos cél, hogy bár ma már a kóser háztartás valamennyi fontos összetevője elérhető, még mindig vannak problémák az ellátással. Egyrészt az, hogy sokkal-sokkal drágább, mint nem kóser háztartást vezetni, részben azért, mert az igény, a felvevőpiac is kisebb rá. Másrészt továbbra sem olyan könnyen elérhető: mindenkinek, bárhol lakjon is, be kell jönnie a Dohány utcába, ha meg akar vásárolni valamit. Ezért az a feladatunk, hogy a következő időszakban a kóser élelmiszereket jóval megfizethetőbb áron és területileg is sokkal kiterjedtebben tegyük elérhetővé.

Az interjú eredetileg Megyeri A. Jonatán podcast műsorában hangzott el. Itt a közel egy órás műsor kivonatolt verziója olvasható.

A podcast egyfajta internetes műsorcsatorna, melyen hang, vagy hang és videó formátumban közölnek műsorokat. A csatornára feliratkozott fogyasztók élőben, vagy automatikusan letöltve offline követhetik figyelemmel. Megyeri A. Jonatán blogjához, a *Lekvár és Jamhez* kapcsolódó podcast műsor egyedülálló magyar nyelvű zsidó csatorna, mely röviddel indulása után már nagy népszerűségre tett szert.

Az emberszeretetet „Lajtába öntve”

A PESTI HEVRA KADISA AMERIKAI ÚTI INTÉZMÉNYEI – 2. rész

A Herminamező közepén, az Amerikai úton van egy telek, ahol tekintélyt parancsoló, az emberi élet és egészség megőrzésére, jobbátételére alkotott épületek emelkednek. Nagyjából ma is az eredeti célok szolgálatában állnak; sokan az idegsebészeti klinikaként ismerik, mások a zsidó kórházként, egyesek mindkettőről tudják, hogy itt található, azzal viszont csak kevesek előtt ismeretes, hogy a három fő pavilon Lajta Béla egy-egy remekbe szabott alkotása, melyek mindegyikét a Pesti Hevra Kadisa felhívására rendelte meg, az izraelita vallású magyarok emberszeretetét táplálta nagyvonalúságából. Újabb, Judapest anno cikksorozatunkban utóbbiak körülményeit idézzük fel.

CSEH VIKTOR ÍRÁSA

AZ ÖZVEGY ALAPÍTVÁNYA

A fáradhatatlan vezére, a Szeretetház építőbizottságának elnöke, halmi Deutsch Sándor 1909 őszén váratlanul elhunyt. Azonban a munkának folytatódni kellett, melyet segített az is, hogy Deutsch emlékére, az első jorcájt előtt az özvegy, Schossberger Anna (1852–1914) bárónő egy 50.000 koronás alapítványt hozott létre,¹ hogy megboldogult férje – kivel 38 boldog évet élt² – így élhessen tovább a bimbózó alkotásban, melynek kivirágzását már nem érhetette meg.

Az építőbizottság elnökletét ezután Ehrlich G. Gusztáv (1849–1941), az Erzsébetvárosi Bank Rt. igazgatója, fővárosi törvényhatósági tag (a pesti hitközség későbbi elnökhelyettese) vette át, aki a bizottságban, tagként már korábban is aktívan részt vett.³

HAMAROSAN NYÍLIK!

1909-től kezdve már sokan remélték, hogy az ország egyik legszebb humánus intézete, ahol 150 gyógyíthatatlan beteg töltheti majd élete

utolsó szakaszát kényelmes és művészi kidolgozott környezetben, mihamarabb megnyílik, de erre még pár évet várniuk kellett. Az *Egyenlőség* 1911 április végén tudatta az olvasóközönséggel, hogy a Szeretetház egy hónapon belül nyílik.⁴

A SZERETET VÁRA

Fokozván a várakozást, Komáromi Sándor, az *Egyenlőség* főszerkesztőhelyettese érzékletes cikkben festette az olvasók szemei elé a Szeretetház hont:

„A szeretet vára, másképpen és legálisan a Pesti Chevra Kadisa Szeretetháza. A héten, hogy arra kint jártunk, még frontjának kerítése, amely a főépülettel stílszerűen terméskő-tömbökből, antik koloszalis művek imponáló hatását elevenítve meg, készül s amely tulajdonképpen introductio, vagy invocatio ahhoz a kőbeöntött himnuszhoz, amit az embersegítésnek ez a legújabb, mondhatni páratlan alkotása képvisel, még munkában volt. De az épület monumentális hatásait ez már nem ronthatta meg.

Megejtően szép, imponáló sziluett a főépület; tiszta magyar motívumokból egyberakva. Aki valaha vidéken járt, ismeri a tűzfalas házakat és a kúpszerű kiképzett tetőcsúcsokat. Ezek a front uralkodó felső vonalai. Középpütt, a főbejárat fölött, a hatalmas háromszögű tűzfal, melynek csúcsán aranyzöld betűkkel ragyog a jelmondat: Mózes imája nővééréért, héber betűkben [אל נא רפא נא לה „Isten, kérlek, ó gyógyítsd meg őt!” (4Mózes 12:13.) – Cs. V.]. Alatta reliefszerűen kiképezve egy remek Mózes-szobor, majd nagyobb betűkből az intézet címe: A Pesti Chevra Kadisa Szeretetháza. [...]

Kertben áll a hatalmas épület. Előtte parkrészlet, mögötte egy óriás park. Legalább 2000 négyszögöl. Régi fák, lombokban már nem gazdagok, de mégis árnyat adók és fiatal fenyőtelepek szolgáltatják a sima pázsiton kívüli növényzetet. Mivel a főépület maga feltöltött helyen áll, a mélyebben fekvő parkot a hátul négyszárnyú, ugyanannyi a főbejárat felől egybefogott, meghosszabbítható pavilon mögött az

udvar felőli részen terasszerűen kellett megkezdeni. Lent a parkban fehér padok hívogatják pihenőre a betegeket. Szemük nagy területen alig lát mást, mint a május friss zöldjét és kék levegőjét.

Az épület külső dekorációi is egyéniek. Stilizált szomorúfűz és napraforgó. Hatalmas, világosságot ontó ablakok mindenfelől.

A főbejárattól nagyméretű előcsarnok vezet a lépcsőházba. Sárga, fehér és szürke márvány a padlója és oldalfalai. A két oldalbejárat díszes fehér és fekete márvány. A főbejárat előcsarnokában a nagyobb adományozók, illetőleg alapítók névsora, valamint az építőbizottságé van hosszú márványtáblákba oxidált ezüsttel bevésve. [...]

A földszinten van a templom. Nagy terem, zsákvásonyra aplikált aranyzöld falakkal, melyeknek felső szegélye stilizált menórákkal van díszítve. Tetőlapját kocákra osztotta be a művészi kéz, amelyekből a világítótestek ontják majd a fényt.⁵⁵

AZ ÉPÜLET NÉHÁNY TOVÁBBI RÉSZLETE

A főbejárat fentebb részletezett márványcsarnokában díszfalra vésték fel a Pesti Hevra Kadisa eljáróságának, az építőbizottságnak és a nagyobb alapítóknak a neveit, illetve itt helyezték el Heim Mór és neje, Schwarz Eliz, Feud Adolf és neje, Engel Teréz szobraikat. A vesztibüllet szemben a személyszállító lift.

A magasföldszinten helyezték el Fischer Róza főnöknő és nővérek szobáit, ahol 20-an férnek el kényelmesen, a főorvos szobáit, rendelőjét és az otthon zsinagógáját is. Az emeleten az I. és II. pavilonban a férfi osztály, a III. és IV.-ben pedig a női osztály, ahol egy-egy kórteremben (12m x 7,6m) 11–11 ágy van elhelyezve, mindegyikhez külön mosdóhelyiség káddal és ülőkáddal felszerelve. Két kórterem között egy nappaliszoba (10,7 m x 5,2 m), vele szemben az ételliftes teakonyha és egy loggia (10,6 m x 3,3 m), ahová igény szerint az ágyakat is ki lehetett tolni. A középső részen található a négy külön szoba.

A főlépcsőház márványfalain az ágyalapítók és jótévedők nevei olvashatók, a női osztály előtt kis előcsarnok volt kialakítva, melyet fekete labrador gránitkövel burkoltak ki, mely Weiss Alice fehér márványszobrát ölelte körbe. A megnyitáskor összesen 109 ágyra volt berendezve az épület, azonban a magasföldszint könnyű, kis munkával járó átalakításra volt előkészítve, így szükség esetén összesen 168 ágyat tudtak elhelyezni.⁶

AZ AVATÁS

A Szeretetház avatása 1911. május 20-án, vasárnap délelőtt a Pesti Hevra Kadisa rendes, éves közgyűlése után folyt le, a tudósítások szerint szép, napos időben. Az ünnepséget Ehrlich G. Gusztáv építőbizottsági elnök nyitotta meg, akitől Winterberg Gyula, a Hevra elnöke vette át a szót; beszédéből az alábbi idézünk:

„Tisztelt Gyülekezet! Aki még a romokon is jövőt jósolt nekünk, imigyen szól Jeremiás, a próféta: Ne dicsekedjék a bölcs az ő bölcsességével, ne a vitéz az ő vitézségével, s

felé törve, lénye nemesüljön; azért nyújtja kegyelmesen a föld szülöttjének rendelt múltó percekét, azért ad keblébe érző szívet és részvevő elmét, hogy örvendjen az életnek, de soha a nyomorúságról meg ne feledkezzék [Jérmejáhu 9:22–23. alapján – Cs. V.].

Nyomorúság pedig bőven akad és aki ennek láttára föl nem zokog, annak rablelke akár a hámló kőoszlop, melyen elmosódó betűkkel írva vagyok: Jaj, akinek emlékét vele együtt temetik! Jaj a hideg sírnyugalomnak, melyet a szeretet ezer szála nem fűz az élet meleg árához, ha az emlékezet – mint egy édes visszhang – újra meg nem szólal az örök homályból, hogy mindig újból fölsengjen, midőn buzgó lélek és munkásrésztét a könyörülő Istennek szentélyt épít – mint íme ez itt, amelyben most összegyűltünk.

Megépítették hát e házat Isten dicsőségére, az emberiség üdvére, a Chevra Kadisa fennkölt méltóságának szellemében.

Isten dicsőségére! Írva vagyok: És teremtette Isten az embert a maga képére. Nincs hát kultusz oly szent

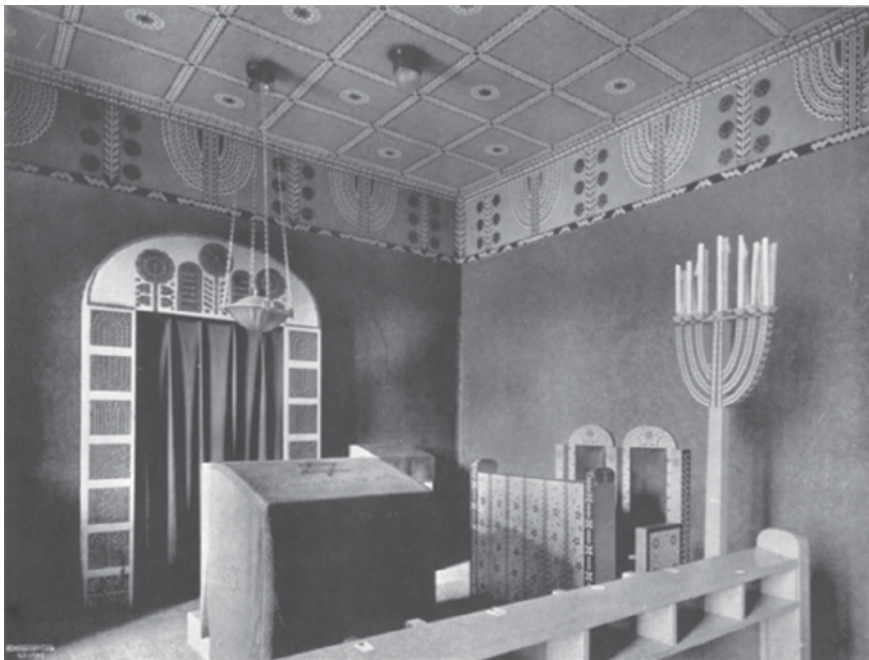

ne a gazdag a gazdagságával – mert mindez eleve el volt rendelve; hanem azzal dicsekedék, aki dicsekedik, hogy belátó – hogy a jó és a rossz között helyesen választ, mert ez a választást az ő kényére bízta az Örökkévaló avégből, hogy az ég

és dicső, annyira emberhez méltó és Istennek tetsző, mint e porba omlott teremtményeket felemelni, őket támogatni és gyámolítani és újult erőben a köznek visszaadni.

Az emberiség üdvére! Mert e ház utolsó mentsvára legyen az élet

A Szeretetház imaterme (Magyar Iparművészet 1914. 3. szám, 141. oldal)

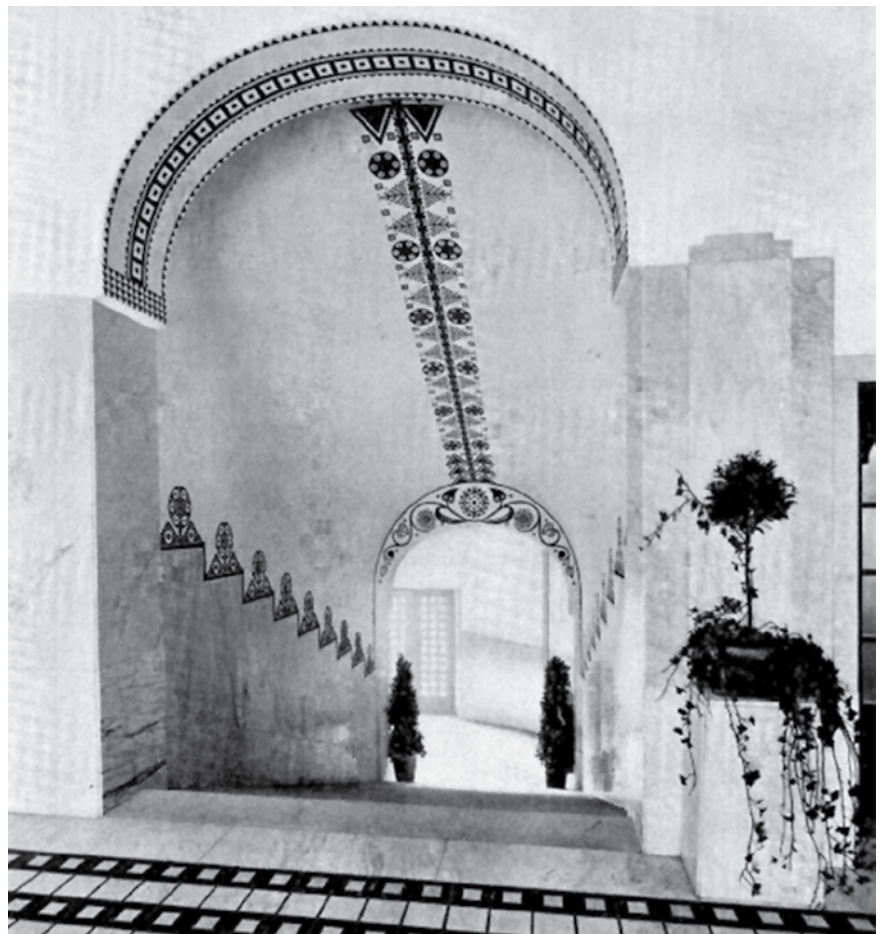
Azzal dicsekedjék, aki dicsekszik, ha a nemes és az alacsony, a fennkölt áldozatkészség és a silány önzés közt méltó választást tett – nem így értette-e Jeremiás prófétánk?

És most hadd intézzek még egy utolsó szót hozzátok, érdemes barátaim, akik hűséggel segédkeztek elejétől fogva egészen a teljesülésig. Haladjunk továbbad is vállat vállhoz vetve, hogy a szeretet e művét fenntartsuk. Vigyétek magatokkal ez ünnepi óra emlékét, ne feledkeztek meg a szegényekről, kiket a fájdalom emészt és a gond halványít és segítsétek ezután is éleszteni a hervadt szíveket. Isten meg fogja fizetni nektek és gyermekeiteknek.

Ezzel megnyitom a szenvedő emberiség szolgálatára rendelt e Szeretetházat a Chevra Kadisa nevében.⁷⁷

rokkantjainak, a hajótörötteknek és hontalanoknak, kiknek reményük ellobbant, csillaguk kihuny; reánk tartozik menedéket építeni nekik, napsugarast és otthonost, hogy érezzék, hogy testvérgond áll itt őrt fölöttük és felebaráti szeretet szorgoskodott értük. És ha e hajlék elrendezésének díszce a múlhatatlan szükségén és a betegszobák sivárságán túl is ment, nem hiú szeszélyből, hanem annak meg gondolásából történt, hogy akiket a sors minden kedvezéséből ily mostohán kitagadott, azoknak csak ily derűs otthon nyújthat illő pihenőt. Mert a nyomornak ez a nagy serege fegyvertelenül van minden kénynek kiszolgáltatva s mintegy korhadt roncs hányódik az élet hullámain s el kell pusztulnia, ha előbb révbe nem jut – hogy végül neki is legyen, hol örökké égő láng lobog számára, melynél lelkét melengetheti. [...]

Ó halandó teremtmények múló kegyelme, mily magasra szállhatsz a jótétben, ha az életörömnnek számodra kimért részből készséggel juttatsz másoknak, hogy őket felüldítsd! –

Főlépcsőházi részlet a Szeretetházból (Magyar Építőművészet 1911, 6. szám, 29. oldal)

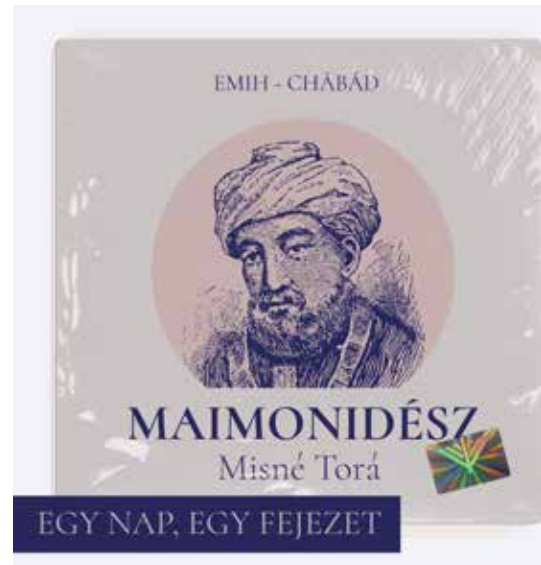
¹ „Hírek– Nagy alapítvány”, *Egyenlőség*, 1910. 29. évf. 32. szám, 10. old.; ² „halmi Deutsch Sándor”, *Az Ujság*, 1909. 7. évf. 231. szám, 12. old.; ³ Komáromi Sándor, „A pesti chevradakisa egy éve”, *Egyenlőség*, 1911. 30. évf. 20. szám, 4–6. old.; ⁴ „Hírek– A pesti chevra-kadisa szeretetháza”, *Egyenlőség*, 1911. 30. évf. 18. szám, 8. old.; ⁵ Komáromi Sándor, „A szeretet vára”, *Egyenlőség*, 1911. 30. évf. 21. szám melléklet, 1–2. old.; ⁶ Mezey Ferenc dr., *A Pesti Chevra Kadisa előjáróságának Jelentése és Kezelési Kimutatása az 1910-iki közigazgatási évről*. Budapest: Márkus Samu nyomdája, 1911. 49–51. old.; ⁷ „A szeretetház fölavatása”, *Egyenlőség*, 1911. 30. évf. 22. szám, 155–156. old.

A témában további írásos és képi forrás található a Lajta Béla Virtuális Archívumban (www.lajtaarchiv.hu), Csáki Tamás szerkesztésében.

Maimonidész *Misné Torá* törvénykönyve

EGY NAP, EGY FEJEZET

„Egyesülj világszerte ezrekkel, és csatlakozz a napi Rámbám-tanuló programhoz – napi kb. húsz perc ráfordítással, 3 év alatt megtanulod az egyetlen olyan könyvet, amely a zsidó vallás valamennyi törvényét tartalmazza! – ezt ígéri az EMIH új online tanulási programja.”

A Chábád és az EMIH rabbijainak és közösségi vezetőinek kezdeményezésére, először magyarul napi Maimonidész-tanulás kezdődött júliusban, amelyhez folyamatosan lehet csatlakozni – bárholonnan.

A MISNÉ TORÁ

Moseben Maimon rabbi (1138–1204), Maimonidész, akit nevének kezdőbetűi után Rámbámnak is hívunk, egyik legkiemelkedőbb munkája a *Misné Torá* („a Tóra tanulása”, avagy „a Tóra ismétlése”) című monumentális, 14 kötetes mű. Ez a könyv az egyetlen olyan munka, mely összefoglalja és témakörök szerint rendszerezi a zsidó élet összes törvényét, azokat a parancsolatokat is figyelembe véve, melyek a jeruzsálemi Szentélyhez kapcsolódnak, ennek megfelelően majd csak a messiási időkben lesznek ismét hatályosak.

A REBBE KAMPÁNYA

A lubavicsi Rebbe, Menachem Mendel Schneerson rabbi 1984-ben egy olyan kampányt indított, mely mindenkit arra buzdít, hogy napi szinten tanulmányozza a Maimonidész ezen munkáját annál is inkább, mivel a *Misné Torá* tanulmányozásával lehetőség nyílik az egész Tóra (írott és szóbeli) lényegének alapos és gyakorlati megismerésére.

A Rebbe három lehetséges módot is megnevezett a *Misné Torá* tanulmányozására, ezek közül az egyik, melynek keretében napi egy fejezetet tanulunk, így három év alatt befejezhető az ezer fejezetből álló teljes anyag.

EGY NAP – EGY FEJEZET

A Maimonidész *Misné Torá* törvénykönyve – egy nap, egy fejezet projektben különböző előadók ismertetik az adott fejezetet magyar nyelven, mindenki számára könyvedén elérhető podcast formájában, mely megtalálható

lesz az összes fontos csatornán, így az Apple, a Google, a Spotify és a Youtube kínálatában.

Egy előadás minden nap kb. 15-30 perces, az előadók közt megtalálható:

	Oberlander Báruć, A BUDAPESTI ORTODOX RABBINÁTUS ELNÖKE, A VASVÁRI PÁL UTCAI ZSINAGÓGA RABBUIA;
	Davidovics Jiszráél, AZ IZRAELI PETÁCH TIKVÁ KFÁR GVÁNIM ZSINAGÓGÁJÁNAK RABBUIA;
	Faith Áser, A BUDAVÁRI ZSINAGÓGA RABBUIA;
	Megyeri Jonatán, AZ EMIH ELŐADÓJA;
	Nógrádi Bálint, AZ EMIH ELŐADÓJA;
	Szabó György Menáchem, AZ EMIH ELŐADÓJA;
	Kovács Jichák, AZ EMIH RABBINÖVENDÉKE.

Az első adás július 19-től érhető el, érdemes feliratkozni az adott podcast-, illetve Youtube-csatornára, így minden nap értesítést kaphatunk az aznapi órákról. Akár, ha spirituális kikapcsolódásra vágyik az ember vagy csak ül az autóban, sportol, esetleg házimunkát végez, aligha találhat tartalmasabb időöltést a Maimonidész *Misné Torá* törvénykönyve – egy nap, egy fejezet meghallgatásánál, teljesítve a Tóratanulás napi gyakorlatának fontos micváját, mely segítséget nyújt a mindennapi vallásjogi kérdésekben való eligazodásban is. *További információ:* rambam@zsido.com

Kezdés: **2020. július 19., vasárnap**
Befejezés: **2023. április 20., csütörtök**

AZ ELHALLGATTATÁS KULTÚRÁJA

Az elnémítás kultúrája kezd körülöttünk kialakulni: az értelmes diskurzust a befogott füllel való kibálás váltja fel, a mások érzékenysége iránti tapintat olyan követelménnyé nőttek ki magát, ami eltapos minden egyéni véleményt. *STEINER ZSÓFIA ÍRÁSA*

Aki életében először szembesül a Talmud szerkezeti felépítésével, általában megdöbben. Herman Wouk így mutatja be: „két tömör, fekete hasábot látok, rendezetlen körvonalú héber szedést, két oldalukon keskenyebb, kisebb betűs hasábok, amelyeket újabb, még karcsúbb, egészen apró betűs kolumnák szegélyeznek. A szöveg pontozatlan, és írásjelek sincsenek benne.

A tömör oszlop maga a Talmud. A keskenyebb hasábok kommentárok vagy olvasatvariációk, utaló jegyzetek. A traktátus hátoldalán további kommentárok állnak, sűrű szedésű, ijesztő hosszúságú tömbökben. Úgy tetszik, a tanuló egyetlen talmudi mondaton belül tíz évszázadot, tucatnyi országot átfogó vitába csöppen.”

A Talmud nem egy kinyilatkoztatás, hanem egy tudástár, amelyben ellentmondó vélemények szépen megférnek egymással: a tanulmányozó évszázadok egymásnak felelgető, egymással vitázó tudósok beszélgetését követheti végig, zezugosan kanyarogva a témák között.

Némi szabad asszociációval azt mondhatjuk, a Talmud egy-egy oldala olyan, mint egy Facebook-poszt és annak kommentszekciója, relevánsabb és kevésbé releváns hivatkozásokkal, témától elkanyargó albeszélgetésekkel, és időnként heves szóváltásokkal.

Ezek után hadd kanyarodjak én is el a témától egy kis kulisszatitkot bemutatva. Lassan egy évtizede szerkesztem *Oberlander Báru*ch rabbi cikkeit. Túl azon, hogy random információkra tettem szert a budapesti villamosközlekedés kezdeteiről, a magyarországi húsfeldolgozási előírásokról vagy a betongyártás részleteiről, ez a munka nagyon változatos háláchikus tudással vértezett fel. Minden új cikk egy tanulságos és izgalmas tanulási folyamat: amíg én nem értem tökéletesen az adott témát, addig a cikk még nincs készen.

NÉVJEGY

STEINER ZSÓFIA

- SZÜLETETT: 1982
- FOGLALKOZÁSA: újságíró, az *Egység* és a *Gut Sábesz* magazin főszerkesztője
- CSALÁD: házaspár, 4 gyermek édesanyja

Ezek a háláchikus témákat feldolgozó írások azonban a ténylegesen átadott tudás mellett egy nagyon különleges szemléletmódot tanítanak az olvasónak (és persze első olvasójuként nekem magamnak is), jelesül azt,

hogya az általánosan elfogadott vélemények sosem állnak önmagukban.

Mire gondolok? Ha végignézünk egy rabbinikus írást, akkor azt tapasztaljuk, hogy módszeresen végigvezet azon a folyamaton, ahogy az egymás után következő rabbi-generációk egy-egy vallásjogi problémával megbirkóztak, nem titkolva azt a tényt, hogy a rabbik időnként nem értenek egymással egyet. Sőt, időnként vehemensen nem értenek egyet, bizonyítékul tórai idézeteket, talmudi történeteket vagy éppen más rabbik véleményét citálva elő.

Felmerülhet a kérdés, miért szükséges átrágnunk magunkat egy sor, azóta már kiszavazott véleményen azért, hogy eljussunk a ma elfogadott véleményig. Miért kell a háromszavas magyarázatok helyett leásnunk az érvelés gyökeréig csak azért, hogy onnan újabb és újabb útvonalakat végigjárva a rabbinikus irodalom labirintusában eljussunk egy konklúzióig – ami ráadásul gyakorta nem is egy egyértelmű válasz, hanem három négy alternatíva?

Egy háláchikus tanulmány teli van olyan látszólagos zsákutcával, mint hogy „de nem ez az elfogadott vélemény” vagy „ezzel nem ért egyet XY 14. századi rabbi”... és néha a végeredményre törekvő agyunk türelmetlenül vágtatna előre, hogy megtudja a megoldást – valahogy úgy, mint amikor egy izgalmas bűnügyi regényt olvasva alig bírjuk megállni, hogy ne lapozzunk a könyv utolsó lapjaihoz, mielőbb kiderítve, hogy ki a gyilkos. Csakhogy ezzel elrontjuk a saját szórakozásunkat, ami a nyomozás izgalmából adódna.

Mindez azt tanítja, hogy bár lehet, hogy egyvalaki véleményét tartjuk mérvadónak, ettől még nem kell elhazudni azt, hogy léteznek más vélemények, sem azt, hogy minden bölcs építkezik az előtte élt bölcsök tudására (vagy éppen tévedéseire). A zsidóság nem egy dogmatikus vallás és a zsidó vallásjog válaszai a legritkább esetben feketék vagy fehérek. Kétkedő, kutató és bizonyos szempontból rendkívül demokratikus felfogás ez, egy olyan világ, ami bár isteni törvények szó szerint kőbe vésett rendszerén alapszik, mégis utat ad az önálló értelmezésnek, a kérdéseknek, a válaszoknak – a jó és a rossz válaszoknak egyaránt. Abból a sok száz cikkből, amit szerkesztettem, rengeteget tanultam. És nemcsak a végső válaszokból, hanem az elvetett magyarázatokból is.

Megtanultam, hogy nem kizárólag a válasz a lényege egy kérdésre adott feleletnek. Hogy a rossz válasznak

is van értéke. Sőt, hogy lehetnek egymás mellett élő jó válaszok és néha egy kicsit rossz válasz mégiscsak élhetőbb, mint a legtökéletesebb. Hogy a véleményalkotás önmagában is lehet érték és egy mainstreambe be nem kerülő felelet gondolamenetéből is sokat lehet tanulni.

Körülöttünk az elhallgattatás kultúrája (*cancel culture*) kezd kialakulni: aki az online térben szembekerül ilyen vagy olyan oknál fogva egy véleményvezérrel, azzal nem vitát kezdenek, hanem a közösségi média különleges helyzetét felhasználva eltüntetik a virtuális térből. Ehhez elég egy nagyszámú követővel rendelkező influenszernek arra biztatni híveit, hogy jelentsék például zaklatás vagy rasszizmus vádjával az ellenfelét, akit rövid úton el is fognak tüntetni a moderáció lovagjai. Volt, nincs. Hiszen, ha nincs ellenvélemény, nincs probléma. És bár a valódi gyűlöletkeltés esetén ez hatékony módszer lehetne, a valódi tapasztalat az, hogy a legritkább esetben sújtja a közösségi radír büntetése az arra érdemeseket és sokkal gyakrabban szimplán a konstruktív vitát öli meg.

A biztonságos zónák világát éljük, ahol az egyetemi diskurzus elől a diákok elmenekülnek, ahelyett, hogy síkra szállnának az elveikért.

Sem a múltat, sem a jelent nem megérteni akarják, feltárva az összefüggéseket és levonva a tanulságokat, hanem eltörölni vagy megmásítani.

A múlt szereplőit nem teljes mivoltukban akarják vizsgálni, csupán átfordítani a képüket, hogy kétdimenziós ábrázolásuknak ezentúl a fonákját tartsuk a színének.

A duplabeszél korszakát éljük, ami teljesen abszurd módon a szabadságjogok állítólagos védelmezőitől, a másság védelmezőitől indul és szigorú öncenzúrára kényszeríti azokat, akik nem kívánnak durva támadások kereszttüzébe kerülni – és ne értsük félre: aki ellentmond, az amellet, hogy durva internetes zaklatást élhet át, a megalázástól, a fenyegetéseken át az elhallgattatásig, fizikai atrocitásoknak is kitéheti magát.

Bár tudjuk, hogy történelmet a győztesek írják, csak-hogy attól, hogy köztiszteltben álló emberek szobrait földre döntik és másik embert állítanak a helyére, nem kerülünk közelebb a valós eseményekhez, csak egy másik torzító narratíva fog elterjedni.

Nem szabad félni a miénktől eltérő véleményektől.

A gyűlölet, a rombolás, az öncélú, destruktív véleményterror az, amitől tartani kell, mert megöli az emberi interakciókat – és végső soron az embereket is.

BELECSAPUNK A LECSÓBA!

Bölcseink szerint a húsevés örömet okoz az embernek. Éppen ezért azokon a napokon, amikor mi-va örülni, vagyis szombaton és ünnepnapokon, a húsfogyasztást is pártolják. Ennek ellenpontjaként a tisá beásvot megelőző kilenc napban (nájntég jiddisül, vagy tisát hájámim héberül) szombat kivételével nem eszünk húst, hogy ezzel is kimutassuk gyászunkat, melyet a Szentélyek elvesztése fölött érzünk. Jelen írásunkban a húsevéssel foglalkozunk, majd zárásként – a kilenc napra való tekintettel – párve, húsmentes receptet ajánlunk. *DÉNES ANNA ÍRÁSA*

VEGÁNBÓL HÚSEVŐ

És mondta Isten: Íme, adtam nektek minden fűvet, mely magot hoz, amely az egész föld színén van és minden fát, melyen rajta van a fa gyümölcse, mely magot hoz; tiétek legyen eledelül. A föld minden vadjának pedig, meg az ég minden madarának és mindennek, ami mozog a földön, amiben élő lélek van, minden zöld fűvet (adtam) eledelül. (1Mózes 1:29–30.)

Ebből a rövid tórai részletből tudjuk, hogy amikor az Örökkévaló megteremtette az embert, a növényeket adta neki táplálékkul, és ez így volt egészen az özönvíz utánig. Miután Noách (Noé) és családja elhagyta a bárkát, áldozatot mutatott be az Örökkévalónak, aki pedig megáldotta őt, és engedélyt adott az embernek a húsevésre:

Minden mozgó lény, amely él, a tiétek legyen eledelül; mint a zöld fűvet, úgy adtam nektek mindet. De húst lelkével: vérével ne egyetek!” (1Mózes 9:3–4.)

Az egyik magyarázat szerint az állatok Noénak köszönhetik, hogy túléltek az özönvizet, ezért ettől fogva ő rendelkezett felettük. A húsevés engedélyezése kiemeli, hogy ember és állat nincsenek egy szinten, nem egyenrangúak. Az emberölés alapvetően különbözik egy állat megölésétől. Az ember a teremtéstől fogva uralkodik az állatok, a növények és az élettelen dolgok felett.

HA A LÉLEK HÚSRA VÁGYIK...

Ha majd kitágítja az Örökkévaló, a te Istened határodát, amint szólt hozzád és te azt mondod: Húst ehetnék, mert lelked vágyik húst enni, lelked minden vágya szerint ehetsz húst. Ha távol lesz tőled a hely, melyet kiválaszt az Örökkévaló, a te Istened, hogy nevét odahelyezze, akkor vágatsz marhádból és juhaidból... Csak légy erős, hogy ne egyél vért, mert a vér a lélek, azért ne edd meg a lelket a hússal. (5Mózes 12:20–27.)

A Tóra kifejezetten azt mondja, hogy az ember lelke húsról is vágyik. Ez a motívum a pusztai vándorlás során többször is visszatért, amikor a zsidók lázadoztak a manna ellen, húst akartak enni vagy visszavágytak az egyiptomi húsfogyasztás mellé. Fontos azonban, hogy a vér maga az élet, fogyasztása ezért tiltott. Az élő állatból kivágott hús tilalma pedig olyan fontos, hogy nemcsak zsidókra vonatkozik, hanem bekerült a *sevá micvot bné Noách*, vagyis Noé fiainak hét törvénye közé is; ezek azok a parancsolatok, melyek a nem-zsidókra is vonatkoznak.

Bár a húsfogyasztás a régi időkben a gazdagok kiváltsága volt, illetve valóban csak ünnepnapokon jutottak hozzá, a Szentély idejében az áldozatok a mindennapok részét képezték. Bizonyos áldozatokból mindenkinek ennie kellett, másokból csak a kohénok fogyaszthattak. A zsidó legendák szerint az idők végén Isten megöli a *Béhemót* (óriási bika) és a *Leviátánt* (óriási hal), és a húsból nagy örömmel falatoznak majd az emberek. Azt is mondják azonban, hogy a végső megváltás után, az eljövendő világban minden élőlény növényekkel táplálkozik majd:

Téli és medve legelésznek együtt heverésznek kölykeik; az oroszlán pedig, mint az ökör, szalmát eszik. És játszadozik a csecsemő a vipera lyukánál és a baziliskusz szemére az elválasztott gyermek nyújtja ki kezét. (Jesájá 11:6–8.)

HÚSEVÉS KÉT NÉZŐPONTBÓL

Az idők folyamán azonban rendre felbukkantak olyan zsidó gondolkodók, akik nem fogadták el a húsfogyasztást. Közülük az első ismert Joszef Albo rabbi volt, aki a XV. századi Spanyolországban élt. Ő morális okokból foglalt állást a vegetarianizmus mellett, azonban figyelmeztetett arra, hogy ez nem jelenti azt, hogy az embernek saját magával egyenlőnek kellene tekintenie az állatokat.

A hústól való tartózkodással kapcsolatban a leggyakrabban a XX. század elején élt ráv Ávrám Jicchák Kookot idézik. Ő volt az államalapítás előtti Izrael első főrabijának és a XX. század első felének egyik leginkább meghatározó vallásos zsidó gondolkodója. Szerinte az

ideális állapot a húsfogyasztás kiiktatása lenne, azonban az emberiségnek fel kell nőnie ehhez a feladathoz. Csak az emberek közti erőszak megszüntetése után következhet az állatok végletekig menő védelme, akkor, amikor ember és ember között már nincsen durvaság. Bár ráv Kook hét közben tartózkodott a húsevéstől, szombaton és ünnepeken ő is evett a feltálatl húsból. Vele ellentétben kortársa, ráv Jozsef Soloveitchik, nagyon komolyan vette az ideológiai alapú vegetarianizmust. A kortárs ráv Slomó Áviner, Kook rabbi ideológiáját hangsúlyozza: szerinte a húsevéstől való tartózkodásnak megvan ugyan az erkölcsi alapja, azonban először azt kell megtanulnunk, hogy hogyan kezeljük embertársainkat megfelelő tisztelettel és elfogadással, az állatokkal való együttérzés csak ezután következik.

Ezzel szemben áll egy másik megközelítés, melyet az áldott emlékü lubavicsi Rebbe is képviselt. A *Midrás (Bámidbár rábá 14:12.)* elmondja, hogy a világ négy részre oszlik: élettelen, növény, állat, ember. Ebben a hierarchiában az alacsonyabban levő „szolgálja” a felette levőket. Amikor egy alacsonyabb szinten lévő dolgot felhasználunk egy magasabb szinten lévő szolgálatában, akkor felemeljük azt egy magasabb szintre. Ha például egy állat vagy ember elfogyaszt egy növényt, akkor nem elpusztítja, hanem magasabb szintre emeli. Ugyanígy, ha valaki húst eszik, felemeli az állatot. A Rebbe úgy vélte, hogy ha nem használjuk fel az állatot, akkor azzal kárt okozunk neki, mert miattunk nem képes magasabb szintre jutni.

A KILENC TEJES NAP

Az év hó újhordójával (ebben az évben július 22., szerda) kezdődő „kilenc tejes nap” azonban mindenképpen a húsmentes ételek időszaka. És mivel ráadásul nyár közepe van, egy közkedvelt és az egész világon ismert fogást kínálunk: lecsót. Mondhatjuk, hogy ahány ország és ahány ház, annyiféle lecsó. Tojással vagy anélkül, rizzsel, krumplival, házi kovászos uborkával, esetleg kolbásszal (persze nem a kilenc napban) vagy frissen sült kenyérral fogyasztják. Ez utóbbi esetben természetesen hosszú lével készítik, hogy legyen mit felitatni a puha kenyérbéllel.

Térségenként eltérően kerülhet bele csak paprika és paradicsom vagy más zöldségek is, például cukkini vagy padlizsán a ratatouille-nak nevezett francia lecsóba. Egy bolgár variáció szerint a kaliforniai paprikát és a paradicsomokat nem aprítják fel, csupán felkarikázzák, és miután olajon átsütötték, felvert tojást és elmorzsolts feta sajtot adnak hozzá, elkeverik, és addig sütik, amíg a tojás besűrűsödik.

Izraelben ezt az ételféleséget saksukának hívják, és mára az izraeli konyha elmaradhatatlan fogásává vált. Eredetileg bármiféle zöldséggel készülhetett, de igazán elterjedté és kedveltté a paradicsomból, kaliforniai paprikából és hagymából készített variáció vált, melyre néhány egész tojást ütnek, és lefedve, keverés nélkül főzik meg. Gyakran vastag aljú edényben, egyszemélyes adagokban készítik, és egyenesen az edényből fogyasztják.

SAKSUKA

Párve, gluténmentes

1 nagy hagyma; 2 gerezd fokhagyma; 2 ek. étolaj; 4 piros vagy sárga kaliforniai paprika; 6 nagy paradicsom; néhány szelet erős paprika (opcionális); pirospaprika, só, bors és őrölt koriander, ízlés szerint; 4 tojás

A hagymát és a fokhagymát megtisztítjuk, apróra kockázzuk, és egy mély, vastag aljú edényben a felforrósított olajon megfuttatjuk. A tűzről lehúzával hozzáadjuk a piros paprikát, majd a felkockázott paradicsomot és paprikát is. Ha a paradicsomot héja nélkül szereti a család, akkor felkockázás előtt ejtsünk X alakú bevágást a tetején, és néhány percre tegyük forró vízbe, így könnyen le tudjuk húzni a héját. Sóval,

borsal, őrölt korianderrel ízesítjük, és 30 percig kis lángon főzzük, szükség esetén pótoljuk az elpárolgott folyadékot, attól függően, hogy sűrűbb vagy inkább több lével rendelkező saksukát szeretnénk kapni. A tojásokat egyenként tiszta pohárba ütjük, hogy meggyőződjünk, nincs-e bennük vércsepp, majd óvatosan a zöldségekre engedjük, anélkül, hogy kipukkanna a sárgájuk. Letakarva, néhány perc alatt megfőzzük a tojásokat is, és friss kenyérral vagy pitával, még forrón tálaljuk az ételt.

A Siratófal galambjának meséje

DÉNES ANNA MESÉJE

ILLUSZTRÁCIÓ: TAUSZ GÁBOR EZRA

„Reggel van, Danikám, ébredj!” – Dani kinyitotta a szemét, és hirtelen eszébe jutott, hogy nem otthon, az ágyában aludt, hanem egy jeruzsálemi szállodában. Persze, tegnap érkeztek repülővel, és rengeteg helyre mennek kirándulni. Legelőször is, a Siratófalhoz. Hányszor elmesélte neki anya és apa az elmúlt hetekben, hogy milyen különleges élmény lesz! „Ha ezek a kövek mesélni tudnának!” – mondta el apa ki tudja, hányszor, ám Dani mindig csak a szemét forgatta, hiszen a kövek tudvaleg nem beszélnek, és egyébként is, mi érdekes lehet egy falban.

Míg anya és apa áhítattal nézték az ősi köveket, Dani kissé unottan csavargatta a nyakát egy széken ülve, nézegette az óriási köveket, számolta a röpködő madarakat, hallgatta az imádkozás hangjait. De hirtelen nagyra nyílt a szeme a csodálkozástól, amikor egy galamb telepedett a vállára. Egy galamb? Éppen egy galamb minden madár közül, egy galamb, akit mindenhol elkergetnek? Akárcsak a zsidó népet, emlékezett vissza Dani arra, hogy mit hallott a zsinagógában nemrégiben. Ezért is van olyan sok galamb a Siratófal körül, mert ők olyanok, mint a zsidó nép...

„Csodálkozol, ugye, Dani?” – szólalt meg ekkor a galamb, és Daninak be kellett vallania, hogy valóban csodálkozik, mivel apa folyton csak beszélő köveket emlegetett, galambokról szó sem volt. „Szeretnék, hogy mesélj nekem erről a helyről?” – kérdezte a galamb, és Dani megvonta a vállát, amiből a galamb tudta, hogy belekezdhet az elbeszélésébe. „Réges-régen ezen a hegyen, ami fölöttünk van, állt egy csodálatos épület, a Szentély. Ám a zsidók nem hallgattak Isten szavára, és nem becsülték egymást, és az ellenségeik lerombolták a Szentélyt. Később újat építettek, ám az sosem volt olyan gyönyörűsége, mint az első. Ráadásul a zsidók kissé elhanyagolták az épületet, és mi tagadás, kissé tönkrement, a falak itt-ott megrepedeztek, a köveket eltörött, fű bújott elő a repedések közül. Ekkor egy nem túlságosan jó szívé, ám annál gazdagabb király került a trónra. Ő volt Heródes, aki messze földön híres volt arról, hogy mennyire szeretett építkezni. A legnagyobb tudású mestereket hívta udvarába és a legértékesebb anyagokból építkezett. Heródes király elhatározta, hogy nemcsak kijavítja a Szentélyt, hanem szebbé és hatalmasabbá építi. A területet, melyen az épület állt, megnagyobbította, és ezt az egész teret oldalsó támfalakkal vette körül. Micsoda építkezés volt az! Egész nap nyikorogtak a csigák, húzták-vonták a hatalmasabbnál hatalmasabb köveket. Az öreg galambok azt mesélik, hogy ékeket és

kerekeket raktak a kövek alá, így szállították-emelték őket a helyükre.”

„Milyen érdekes” – mondta Dani, és valóban érdekes is volt elgondolni, hogy ezek a hatalmas kövek kétezer éve ott állnak. És kétezer éve még nem voltak gépek, teherautók, mégis a helyükre kerültek a kövek. A galamb folytatta az elbeszélést: „Ez a fal, amit most látsz, szintén Heródes király idejében épült, ez támasztotta a hegyet nyugat felől. Sajnos csupán ennyi maradt a csodálatos Szentélyből, mert jöttek a rómaiak, és gonoszságukban lerombolták azt! Nehéz évszázadok következtek mindenki számára, és bizony, nagyon sokáig senki nem jött ide imádkozni. Jártak itt perzsák, törökök, angolok, és végre, nagy sokára, egy napon ismét zsidók jöttek a falhoz. Micsoda nap volt az! Szólt a sófár, lobogott a zászló, mindenki boldog volt, mindenki örült.”

„És azóta?” – kérdezte Dani. „Ó, azóta egy pillanatra sem áll meg itt az élet. Éjjel-nappal sűrögnek-forognak itt az emberek, imádkoznak, Tórát olvasnak, kis cédulákat dugdosnak a falak közé, hogy ügyes-bajos dolgaikban Isten megsegítse őket.

„Te azt hiszed, hogy amit itt magad előtt látsz, az egy fal csupán. Élettelen kövekből rakott fal. Pedig ez a fal itt maga az élet! A fal réseiben növények bukkannak elő, virágoznak, apró termést hoznak, galambok, sarlósfecskék fészkelnek, és kis gekkók szaladgálnak a réges-régi köveken. Látod, Dani?”

Ó, hogyne látta volna. Hirtelen minden életre kelt a szeme előtt, ahogy a galamb mesélt. Milyen csodálatos volt mindez!

Legyen a mi otthonunk az Ön otthona!

A színvonalas idősothon képes eleget tenni a sokszínű elvárásoknak.

Hegedüs Györgyné, Róza néni
2003 óta a csepeli otthon lakója

Visky Éva néni
2001 óta a csepeli otthon lakója

Lőrinczi Andrásné, Tilda néni
2001 óta a csepeli otthon lakója

**Nekem az öngondoskodás a legfontosabb!
A döntésnél elsődleges volt**

- » a függetlenség, önállóság megőrzése,
- » a biztos lakhatás,
- » a mindennapi terhektől mentes élet,
- » az egészségmegőrző szolgáltatások,
- » a támogató közösség.

**Nekem az aktív pihenés a legfontosabb!
A döntésnél elsődleges volt**

- » az egészség megőrzését támogató szolgáltatások,
- » a saját, légkondicionált kirándulóbusz,
- » a kirándulóprogramok országszerte,
- » a szabadidő hasznos eltöltésének sokszínűsége közösségben.

**Nekem a társas kapcsolatok a legfontosabbak!
A döntésnél elsődleges volt**

- » a családi légkör,
- » a támogató közösség,
- » az intézmény falain belül zajló aktív társasági élet,
- » az intézményen kívüli kapcsolatépítés és
- » az új barátságok kötésének lehetősége.

Jöjjön, nézzen be hozzánk! Várjuk jelentkezését:

06 1 510 00 17

www.olajagotthonok.hu

A fentiek marketingcéllal hozhatók létre a jogosultak előzetesen írásbeli egyetemes hozzájárulással.

Napi 4x étkezés - kóser gyermekmenü
 Angol-, héber nyelvoktatás
 Úszás és falmászás
 Zenés készségfejlesztés
 Kutya-gyerek kommunikációs tréning
 5-13 éves korosztály osztott korcsoportban
 Cyberjump trambulin park
 Kirándulás a szentendrei zsinagógába
 Látogatás a Seholsziget kalandparkba, Kockaparkba

SUN & FUN & JUNIOR

NAPKÖZIS TÁBOR

07.20-08.28.

Jelentkezés: sunandfun@zsido.com

Hétfőtől – csütörtökig 8:30-16:30-ig
 Péntekenként 8:30-15:30-ig

Jelentkezés

06 1 268 0183
posta@zsido.com
www.zstsz.hu

ZSTSZ
 ZSIDÓ TUDOMÁNYOK
 SZABADEGYETEME

08.17 – 08.28.